

Gilles Deleuze

Bartleby ili formula

Herman Melville

Perovođa Bartleby

NASLOVI IZVORNIKA:

Gilles Deleuze: *Bartleby ou la formule*

Herman Melville: *Bartleby, the Scrivener - A Story of Wall Street*

© 1993 by Les Éditions de Minuit

* priča Hermana Melvillea je od prevoditeljice prerađena verzija prijevoda objavljenog u izdanju Grafičkog zavoda Hrvatske (1988.)

PREVEO S FRANCUSKOG: Tomislav Medak

PREVELA S ENGLESKOG: Maja Šoljan

kuda.org

ISBN 978-86-88567-14-5

CIP – Katalogizacija u publikaciji

Biblioteka Matice srpske, Novi Sad

COBISS.SR-ID 286034439

Multimedijalni institut

ISBN 978-953-7372-18-7

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu

Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 878170

Novi Sad & Zagreb, maj 2014.

GILLES DELEUZE
Bartleby ili formula

HERMAN MELVILLE
Perovođa Bartleby

preveli Tomislav Medak i Maja Šoljan

kuda.org & Multimedijalni institut

GILLES DELEUZE

Bartleby ili formula

Bartleby nije metafora pisca niti simbol nečega. To je silovito komičan tekst, a komično je uvijek doslovno. On je poput kakve Kleistove, Dostojevskijeve, Kafkine ili Beckettove novele, s kojima tvori podzeman i začudan slijed. On ne želi kazati ništa osim onoga što doslovno kazuje. A ono što kazuje i ponavlja to je *RADIJE NE BIH, I WOULD PREFER NOT TO, JE PRÉFÉRAIS NE PAS.*¹ To je formula njebove slave koju svaki poneseni čitatelj iznova ponavlja. Tu formulu koja svakoga izluđuje izrekao je suhonjav i proziran čovjek. No, u čemu se sastoji doslovnost te formule?

Prvo ćemo zamijetiti stanoviti manirizam, stanovitu formalnost, jer riječ *prefer* se rijetko rabi u tom smislu, a ni Bartlebyjev poslodavac, odvjetnik, niti ostali činovnici njom se uobičajeno ne služe (“neobična riječ, ja se sám nikada ne služim njom...”). Uvriježena formula prije bi bila *I had rather not*. Ipak, bizarnost formule nadilazi samu tu riječ: dakako, ona jest gramatički i sintaktički ispravna, međutim njen iznenadni završetak, *NOT TO*, koji ostavlja neodređenim ono što odbija, daje joj radikalni karakter, svojevrsnu graničnu funkciju. Njeno ponavljanje i njena ustrajnost čine je, u cjelini, utoliko neobičnijom. Prošaptana krotkim, strpljivim, ujednačenim glasom, ona postaje neumoljiva, tvoreći neartikuliranu cjelinu, jedan

1 Ta formula prevedena je na francuski na više načina, a svi imaju svoje razloge: vidi opaske Michèle Causse u Flammarionovu izdanju, str. 20. Mi slijedimo prijedlog Mauricea Blanchota u *L'écriture du désastre*, Gallimard, str. 33.

jedini dah. U tom pogledu ona ima istu snagu, istu ulogu kao kakva *agramatikalna* formula.

Jezikoslovci su rigorozno analizirali ono što se naziva “agramatikalnošću”. Brojne, vrlo intenzivne slučajeve agramatikalnosti nalazimo kod američkog pjesnika Cummingsa: primjerice *He danced his did*, kao kad bismo rekli “on plesaše svoje je”, namjesto “on je plesao”. Nicolas Ruwet objašnjava da je moguće pretpostaviti neki niz uobičajenih gramatičkih varijabli čija bi agramatikalna formula bila poput granice: *he danced his did* bila bi granica normalnih iskaza *he did his dance*, *he danced his dance*, *he danced what he did...*² To ne bi bila sklopljena riječ, *portemanteau* konstrukcija, kakve nalazimo kod Lewisa Carrolla, nego “konstrukcijski sklop”, konstrukcijski dah, granica ili napon. Možda bi nam koristilo kada bismo uzeli neki primjer na francuskom, u nekoj praktičnoj situaciji: netko tko u svojoj ruci drži stanovit broj čavala da bi nešto pričvrstio na zid uzvikne: *J’EN AI UN DE PAS ASSEZ*, imam ih za jedan nedovoljno. To je agramatikalna formula koja važi kao granica jednog niza konkretnih ispravnih izraza: “imam jedan viška, nemam ih dovoljno, nedostaje mi jedan...”. Nije li Bartlebyjeva formula tog tipa istodobno Bartlebyjev stereotipni i Melvilleov visokopoetski iskaz, granični oblik niza iskaza kao što su: “radije bih ovo, radije ne bih činio to, to nije ono što bih radije htio...”? Unatoč njenoj normalnoj konstrukciji, ona zvuči kao anomalija.

2 Nicolas Ruwet, “Parallélismes et déviation en poésie”, u *Langue, discours, société*, Seuil, str. 334-344.

RADIJE NE BIH, I WOULD PREFER NOT TO. Formula ima svoje varijante. Čas napušta kondicional i postaje odrješitija: RADIJE NEĆU, *I prefer not to*. Čas, u posljednjim pojavljivanjima, čini se da gubi svoju misterioznost nalazeći ovaj ili onaj infinitiv koji je upotpunjava, a koji se nadovezuje na englesku infinitivnu riječcu *to*: “radije ću šutjeti”, “radije se ne bih ponašao razumnije”, “radije ne bih prihvatio poziciju pisara”, “radije bih radio nešto drugo”... Međutim, u tim slučajevima naslućujemo muklo prisustvo onog neobičnog oblika koji nastavlja opsjedati Bartlebyjev jezik. On sâm dodaje: “ali nisam posebno izbirljiv”, “nisam poseban”, *I am not particular*, da bi naznačio da bi bilo što drugo što bi mu se moglo predložiti još uvijek bila pojedinačnost koja potpada pod udar velike neodređene formule, *JE PRÉFÈRE NE PAS*, koja postoji jednom za svagda i u svim slučajevima.

Formula se pojavljuje u deset osnovnih situacija, a u svakoj se može pojaviti po više puta, ponovljena ili preinačena. Bartleby je prepisivač u jednom odvjetničkom uredu: ne staje s prepisivanjem, “šutljivo, bezbojno, mehanički”. Prvo pojavljivanje je kad mu odvjetnik kaže da sravni, prekontrolira prijepise drugih dvaju činovnika: RADIJE NE BIH. Drugo kada mu odvjetnik kaže da dođe provjeriti svoje vlastite prijepise. Treće kada ga odvjetnik pozove da zajedno s njime napravi provjeru, udvoje. Četvrto kada ga odvjetnik želi poslati da nešto obavi. Peto kada od njega zatraži da ode u susjednu prostoriju. Šesto kada jednog nedjeljnog jutra odvjetnik uđe u svoj ured i u nje-

mu zatekne Bartlebyja kako spava. Sedmo kada se odvjetnik zadovolji samo postavljanjem pitanja. Osmo kada Bartleby prestane prepisivati, odbija svako prepisivanje, pa ga odvjetnik najuri. Deveto kada ga odvjetnik po drugi put pokuša najuriti. Deseto kada Bartleby, već izbačen iz ureda, sjedne na stubišni rukohvat, a izluđeni odvjetnik mu počne predlagati druga neočekivana zanimanja (da vodi računovodstvo za trgovinu namirnicama, bude pipničar, naplatitelj dugova, bude pratilac nekom mladiću iz dobrostojeće obitelji...). Formula cvjeta i buja. Prilikom svakog spominjanja oko Bartlebyja se širi osupnutost, kao da se čulo ono samo neizrecivo ili neprikosnoveno. I Bartlebyjeva šutnja, kao da je sve rekao i u jednom dahu iscrpio riječi. Prilikom svakog pojavljivanja stječe se dojam da ludilo raste: ne "pojedinačno" Bartlebyjevo, nego ludilo oko njega, a napose odvjetnika, koji se upušta u čudne prijedloge i još čudnije postupke.

Nema dvojbe, formula hara, pustoši i ne dopušta da išta ostane iza nje. Odmah ćemo zamijetiti njen zarazni karakter: Bartleby "zapleće jezik" drugima. Neobične riječi, *I would prefer*, uvlače se u jezik činovnika i samog odvjetnika ("I vi ste, dakle, poprimili tu riječ"). Međutim nije bitna ta zaraza, bitan je učinak na Bartlebyja: jednom kad je rekao RADIJE NE BIH (prekontrolirao), više ne može ni prepisivati. Međutim, nikad neće reći da radije ne bi (prepisivao): on je već naprosto nadišao taj stadij (*give up*). No dakako on to ne zapaža odmah, jer nastavlja prepisivati do šestog pojavljivanja formule. Međutim, kada zapazi, onda to zapaža kao

očiglednost, kao odložen ishod koji se već nalazio u prvom iskazu formule: "Zar ne vidite i sami što je razlog?" kaže odvjetniku. Formula-cjelina nema za učinak tek otklanjanje onoga što Bartleby radije ne bi činio, nego također dokidanje mogućnosti onoga što jest činio, ono što se mislilo da bi još uvijek radije htio činiti.

Primijećeno je da formula *I prefer not to* nije ni afirmacija niti negacija. Bartleby "ne odbija, no ni ne prihvaća, on istupa i uzmiče u tom istupanju, pomalo se izlaže u blagom uzmaku riječi".³ Odvjetniku bi bilo utješno kad Bartleby ne bi želio, no Bartleby ne odbija, on samo otklanja to nešto što radije ne bi htio (sравniti prijepis, otići obaviti nešto). No Bartleby ništa više ni ne prihvaća, ne potvrđuje to nešto drugo što bi radije htio, a koje bi se sastojalo u nastavljanju prepisivanja, već samo iskazuje njegovu nemogućnost. Ukratko, formula koja redom otklanja svaki drugi čin već je progutala čin prepisivanja koji nema potrebe otklanjati. Formula hara jer podjednako neumoljivo eliminira ono što bi se radije htjelo kao i ono što se radije ne bi htjelo. Ona dokida pojam na koji se odnosi, i koji otklanja, ali također i drugi pojam koji je naizgled zadržala, a koji postaje nemoguć. U stvari, ona ih čini nerazlučivima: ona otvara zonu nerazlučivosti, neodređenosti koja ne prestaje rasti između aktivnosti koju se radije ne bi htjelo i aktivnosti koju bi se radije htjelo. Svaka pojedini-

3 Philippe Jaworski, *Melville, le désert et l'empire*, Presses de l'École normale supérieure, str. 19.

načnost, svaki referent je dokinut. Formula dokida “prepisivanje”, jedini referent u odnosu na kojega se nešto može radije htjeti ili ne htjeti. *Radije bih ništa nego nešto*: ne volja za nebitkom, nego rast nebitka volje. Bartleby je dobio pravo na opstanak, to jest da ustraje nepokretan i uspravan pred slijepim zidom. Čista strpljiva pasivnost, kao što bi rekao Blanchot. Bitak kao bitak, i ništa više. Prisiljava ga da kaže da ili ne. Međutim, ako bi rekao ne (sравniti, otići obaviti nešto...), ako bi rekao da (prepisivati), bio bi brzo poražen, smatran beskorisnim, ne bi opstao. Preživjeti može samo okolišajući u neizvjesnosti koja drži sve na distanci. Njegovo sredstvo opstanka jest htjeti radije *ne* sравnjivati, ali time također i *ne htjeti* radije prepisivati. Treba je otkloniti jedno da bi učinio nemogućim drugo. Formula ima dva vremena, i ne prestaje se iznova puniti nabojem, prolazeći uvijek iznova kroz ista stanja. Stoga odvjetnik ima vrtoglav dojam da svaki put sve počinje ispočetka.

Na prvi mah bismo rekli da formula zvuči kao loš prijevod sa stranog jezika. Međutim, poslušamo li je bolje, njena veličanstvenost pobija tu hipotezu. Možda je ona ta koja u jeziku otvara neku vrstu stranog jezika. Glede agramatikalnosti kod Cummingsa predlagalo se da ih se razmatra kao pitanja dijalekta koji se razlikuje od standardnog engleskog, ali čija bi se tvorbeno pravila ipak mogla izvesti. Isto vrijedi i za Bartlebyja, pravilo u tog logici negativne preference bilo bi: negativizam s onu stranu svake negacije. Međutim, ako je istina da remek djela književnosti uvijek tvore neku vrstu

stranog jezika u jeziku kojim su pisana, kakav je to onda dašak ludila, psihotični dah koji time prodire u jezik? Za psihozu je svojstveno da uvodi *procedure* koja svakodnevnim, standardnim jezikom tretira tako da ga “čini” nečuvanim originalnim jezikom koji bi mogao biti projekcija Božanskog jezika i koji bi možda mogao povući za sobom jezik u cjelini. Procedure te vrste javljaju se u Francuskoj kod Rousseaua i kod Brisseta, a u Americi kod Wolfsona.⁴ Nije li upravo to shizofreni poziv američke književnosti da tako stranputicama, izobličenjima, hipotaksama i hipertaksama (u opreci prema standardnoj sintaksi) preustroji engleski jezik? Unijeti malo psihoze u englesku nervozu? Pronaći novu univerzalnost? Po potrebi, u engleski će se prizvati drugi jezik ne bi li ga se potaklo da bolje odzvanja odjekom onog božanskog jezika oluje i grmljavine. Melville tako pronalazi jedan strani jezik koji teče ispod engleskog, a koji ga povlači za sobom: to je OUTLANDISH, ili deteritorijalizirani jezik, jezik Kita. Otuda i zanimanje studija posvećenih *Mobyju Dicku* koje se oslanjaju na Brojke i Slova, i na njihov skriveni smisao, u pokušaju otkrivanja barem kostura izvornog neljudskog ili nadljudskog jezika.⁵ Kao da su povezana tri postupka: određeno postupanje s jezikom; ishod tog postupka koji u jeziku teži konstituirati izvorni jezik; te učinak koji se sastoji u tome da povuče za sobom cjelo-

4 Michel Foucault daje komparaciju njihovih triju procedura u svom predgovoru Brissetovom djelu *La Grammaire logique*, Paris, 1970.

5 Vidi Viola Sachs, *La contra-Bible de Melville*, Mouton.

kupni jezik, da ga potakne na bijeg, da ga gurne prema njegovoj vlastitoj granici kako bi se otkrilo ono što je izvan njega - tišina ili glazba. Isto tako, kao što je velika knjiga uvijek naličje jedne druge velike knjige koja se piše samo u duši - tišinom i krvlju. To nije samo *Moby Dick*, to je i roman *Pierre ili o dvoznačnosti*, u kojemu Isabelle pogađa jezik neshvatljivim mrmorom, kao kakvim *basso continuo* koji nosi čitav jezik prema akordima i zvukovima njene gitare. I Billy Bud, jedna anđeoska ili adamitska narav, pati od mucanja koje odnarlavljuje jezik, ali također uzdiže glazbenu i zvjezdanu Onostranost cjelokupnog jezika. To je kao "bolno pištanje" kod Kafke koje priječi artikulaciju riječi, dok sestra već priprema violinu koja korespondira s Gregorom.

Bartleby je također anđeoska, adamitska narav, no njegov slučaj izgleda drugačijim, jer on ne raspolaže općom Procedurom postupanja s jezikom - kao što je mucanje. On se zadovoljava jednom kratkom Formulom, prividno ispravnom, tek lokaliziranim tikom koji se pojavljuje samo u određenim prilikama. A ipak su ishod i učinak isti: izdvojiti u jeziku neku vrstu stranog jezika te suočiti svekolik jezik s tišinom, gurnuti ga u tišinu. *Bartleby* najavljuje dugu Melvilleovu šutnju, koju će prekidati samo glazbom pjesama, i iz koje neće više izaći osim radi *Billyja Budda*.⁶ Sâm Bartleby, svaki put kada bi izrekao formulu, nije imao dru-

6 O Bartlebyju i Melvilleovoj šutnji, vidi Armand Farrachi, *La part du silence*, Barrault, str. 40-45.

gog izlaza nego da umukne, da se povuče iza svog paravana, sve do konačnog mûka u zatvoru. Nakon formule nije više imao što za reći: ona važi kao procedura, nadilazi svoju prividnu pojedinačnost.

Odvjetnik sâm sklapa teoriju kako bi objasnio zašto Bartlebyjeva formula pustoši jezik. Sav jezik, razmišlja on, ima reference ili pretpostavke (*assumptions*). A one nisu ono što jezik označava, već ono što mu omogućuje da označava. Jedna riječ uvijek pretpostavlja druge riječi koje je mogu zamijeniti, nadopuniti ili biti joj alternativa: upravo pod tim uvjetom jezik je raspoređen tako da označuje stvari, stanja stvari i radnje u skladu sa skupom objektivnih, eksplicitnih konvencija. No možda postoje također druge konvencije, subjektivne i implicitne, drugi tip referenci i pretpostavki. Kada govorim, ja ne ukazujem samo na stvari i radnje, nego činim radnje koje uspostavljaju odnos sa sugovornikom, sukladno našim korespondirajućim položajima: ja zapovijedam, ja pitam, ja dopuštam, ja molim, ja izričem "govorne čini" (*speech acts*). Govorne čini su autoreferencijalne (ja uistinu zapovijedam kada kazujem "ja vam naređujem..."), dok se konstativni iskazi odnose na druge stvari i druge riječi. Dakle, Bartleby razara taj dvostruki sustav referenci.

Formula I PREFER NOT TO isključuje bilo kakvu alternativu, i podjednako zahvaća ono što nastoji sačuvati kao i sve ostalo što odbacuje. Ona implicira da Bartleby prestaje prepisivati, to jest reproducirati riječi; ona stvara zonu neodređenosti koja uzrokuje da se riječi više ne razliku-

ju, uzrokuje prazninu u jeziku. Ali ona također onesposobljuje govorne činove kojima poslodavac može zapovijedati, blagonaklon prijatelj postavljati pitanja, čestit čovjek obećavati. Kada bi Bartleby odbijao još bi ga se moglo prepoznati kao buntovnika ili pobunjenika te bi s tim u skladu imao društvenu ulogu. Ali ta formula podjednako suzbija svaki govorni čin kao što Bartlebyja čini čistim izopćenikom kojemu više nije moguće dodijeliti bilo koji društveni položaj. Odvjetnik to zapaža s užasom: urušavaju se sva nadanja da privede Bartlebyja razumu, jer ona počivaju na *logici pretpostavki*, u skladu s kojom poslodavac “očekuje” da ga se sluša ili pak blagonakloni prijatelj da mu se pokloni pažnja, dok je Bartleby iznašao novu logiku, *logiku preference* koja je dovoljna da se potkopaju pretpostavke jezika. Kao što zapaža Mathieu Lindon, formula “razdvaja” riječi i stvari, riječi i radnje, ali također činove i riječi, ona odsijeca jezik od svake reference, sukladno Bartlebyjevom apsolutnom pozvanju – *biti čovjek bez referenci*, onaj koji se pojavi i iščezne, bez reference na sebe ili na nešto drugo.⁷ Stoga formula, unatoč svojoj prividnoj ispravnosti, funkcionira kao istinska agramatikalnost.

Bartleby – on je Samac, onaj za kojega je Kafka kazivao: “nema drugog tla do onoga koje mu je potrebno za njegove dvije stope, ni drugog uporišta do onoga na koje mogu stati njegove dvije ruke” – onaj koji, poput kakvog djeteta, zimi li-

7 Mathieu Lindon, *Bartleby*, *Delta* 6, svibanj 1978., str. 22.

ježe u snijeg ne bi li umro, onaj kojemu su preostale njegove šetnje, ali koji može šetati bilo gdje, bez kretanja.⁸ Bartleby je čovjek bez referenci, bez posjedâ, bez svojstava, bez osobina, bez pojedinačnosti: on je previše plošan da bi mu se mogla prikačiti bilo kakva pojedinačnost. Bez prošlosti i budućnosti, on je trenutačan. I *PREFER NOT TO* jest Bartlebyjeva kemijska ili alkemijska formula, ali moguće ju je čitati – kao neizostavnu nadopunu – i obratno, *I AM NOT PARTICULAR*, nisam poseban. Čitavo je 19. stoljeće prožeto tom potragom za čovjekom bez imena, kraljoubojicom i ocoubojicom, Ulikсом modernog doba (“ja sam Nitko”): slomljenim i mehaniziranim čovjekom velikih metropola, od kojega se, međutim, očekuje da, možda, iz njih izađe kao Čovjek budućnosti ili novoga svijeta. I u istom tom mesijanizmu vidimo ga čas kao Proleteru, čas kao Amerikanca. Musilov roman također će se upustiti u tu potragu, te će pronaći novu logiku koje je *Čovjek bez svojstava* istodobno i mislitelj i proizvod.⁹ A slijed od Melvillea k Musilu čini nam se posve izvjestan, iako ga ne treba tražiti u *Bartlebyju* nego prije u *Pierreu ili o dvoznačnosti*. Rodoskrvni par Ulrich-Agathe

8 Taj veliki Kafkin tekst (*Dnevnicu 1910-23*) je kao kakva druga verzija *Bartlebyja*.

9 Blanchot je pokazao da Musilov lik nije samo bez svojstava nego “bez pojedinačnosti”, jer on podjednako nema supstance kao što nema ni svojstava (*Le livre à venir*, Gallimard, str. 203). Da se ta tema Čovjeka bez pojedinačnosti javlja rano u 19. stoljeću vidljivo je u Francuskoj u vrlo čudnoj knizi Ballanchea, Chateaubriandovog prijatelja, *Essai de paligénésie sociale*, nasdasve u “La ville des expiations” (1827).

je povratak para Pierre-Isabelle, i u oba slučaja tiha, nepoznata i zaboravljena kćer nije zamjena za majku, nego naprotiv dokidanje spolne razlike kao posebnosti, u korist androgenog odnosa uslijed kojega Pierre kao i Ulrich jesu ili postaju žene. Postoji li u Bartlebyjevom slučaju mogućnost da je odnos s odvjetnikom također misteriozan, te da i on obilježava mogućnost nekog postanka, nekog novog čovjeka? Može li Bartleby osvojiti mjesto svojih šetnji?

Možda je on luđak, poremećen, psihotik (“urođeni i neizlječivi poremećaj” duše). Međutim, kako ćemo to znati ako ne razmotrimo i anomalije odvjetnika koji se neprestano vrlo čudno ponaša? Odvjetnik je nedavno dobio važno profesionalno unapređenje. Sjetit ćemo se da je predsjednik Senata Schreber također svoj vlastiti delirij oslobodio tek nakon unapređenja, kao da mu je ono dalo odvažnosti da riskira. No što će riskirati odvjetnik? On već ima dva pisara koji su, pomalo poput Kafkinih činovnika, izokrenuti dvojnici: jedan je normalan jutrima a pijan poslijepodnevim, drugi jutrima ima neprestane probavne smetnje, ali je normalan poslijepodnevim. Dakle, iz potrebe za dodatnim pisarom, on uzima Bartlebyja – *bez ikakvih referenci* – nakon kratkog razgovora, jer mu se čini da njegov proziran izgled svjedoči o staloznost sposobnoj da nadoknadi nestaloznost druge dvojice. Međutim, od prvoga dana on Bartlebyja stavlja u čudan raspored (*arrangement*): on će se smjestiti u samom odvjetnikovom uredu, pored stražnjih vrata koja ga razdvajaju od ureda činov-

nikâ, između jednog prozora koji gleda na susjedni zid i paravana zelenog poput prerijske, kao da je važno da Bartleby može čuti, ali ne biti viđen. Nikada nećemo saznati je li to odvjetnikovo nadahnuće ili dogovor nakon kratkog razgovora. Ali činjenica jest da, zarobljen u tom rasporedu, nevidljivi Bartleby obavlja pozamašan “mehanički” posao. Dakle, čim ga odvjetnik nakani izvući iza paravana, Bartleby izusti svoju formulu. I tom prvom prilikom, kao i u sljedećima, odvjetnik se nađe razoružan, onesposobljen, zgranut, zgromljen, bez odgovora i protusredstva. Bartleby prestaje prepisivati, i ne miče se s mjesta, nepomičan. Znamo do kojih krajnosti odvjetnik mora ići ne bi li se riješio Bartlebyja: bježi kući, zatim donosi odluku promijeniti poslovnu lokaciju, bježi na više dana skrivajući se ne bi li izbjegao pritužbe novog stanara ureda. Čudnog li bijega, u kojemu lutajući odvjetnik naposljetku živi u svojoj kočiji... Od početnog rasporeda do tog neizbježnog, kainskog bijega sve je bizarno, a odvjetnik se ponaša kao kakav luđak. U njegovoj duši se smjenjuju ubilački porivi i iskaži ljubavi prema Bartlebyju. Što se događa? Je li to slučaj ludila udvoje, primjer još jednog dvojničkog odnosa, gotovo priznatog homoseksualnog odnosa (“da, Bartleby... nikad se ne osjećam tako sâm sa sobom kao kad znam da si ovdje... prodirem do predodređene svrhe svog života...”)?

Moglo bi se pretpostaviti da je zapošljavanje Bartlebyja bila neka vrsta saveza, kao da je odvjetnik, nakon svog unapređenja, odlučio da od tog lika, bez objektivnih referenci, načini *čovjeka od*

povjerenja koji bi mu sve dugovao. Iz njega želi načiniti *svog* čovjeka. Savez se sastoji u sljedećemu: Bartleby će prepisivati pored svog gospodara kojeg će slušati, ali će ostati nevidljiv, poput noćne ptice koja ne može podnijeti poglede. Onda više nema dvojbe: čim odvjetnik poželi (premda to ne čini izriječkom) izvući Bartlebyja iza njegovog paravana da sravnava prijepise s drugima, on krši savez. Zato Bartleby, istodobno dok “radije neće” ispravljati, više ne može ni prepisivati. Bartleby će se izložiti pogledu, i to više no što se to od njega traži, stojeći mirno u uredu, ali više neće prepisivati. Odvjetnik to nejasno naslućuje, jer pretpostavlja da ako Bartleby prestaje s prepisivanjem, on ima poteškoća s vidom. I zbilja, izložen pogledu, sám Bartleby više ne vidi, i više ne gleda. Stekao je ono što mu je na neki način bilo urođeno, legendarnu nemoćnost, ćoravost i sakatost, koja od njega čini urođenika, nekoga tko se rađa iz mjesta i ostaje na mjestu, dok odvjetnik nužno ispunjava funkciju varalice koji je osuđen na bijeg. Nekakva nejasna krivnja proteže se iza odvjetnikovih negodovanja, svaki put kada zaziva čovjekoljublje, milosrđe, prijateljstvo. Zapravo, odvjetnik je prekršio raspored koji je sam postavio; i eto Bartleby iz ruševina izvlači *izražajnu crtu*, *RADIJE NEĆU*, koja će se razbuknati, zaraziti druge, natjerati odvjetnika na bijeg, ali natjerati i jezik na bijeg, potaknuti rast takve zone neodređenost ili nerazlučivosti da se riječi više neće razlikovati, kao ni likovi – odvjetnik u bijegu a Bartleby nepokretan, skamenjen. Odvjetnik se odaje lutanju dok Bartleby ostaje miran, no upravo zato

jer ostaje miran i ne miče se, prema Bartlebyju će se ophoditi kao prema lutalici.

Postoji li između odvjetnika i Bartlebyja identifikacijski odnos? Kakav je to odnos? U kojem smjeru ide? Identifikacija najčešće uključuje tri elementa koji se mogu međusobno zamjenjivati, permutirati: oblik, sliku ili prikaz, portret, model; subjekt (ili barem virtualni subjekt); te napore subjekta da poprimi oblik, preuzme sliku, da joj se prilagodi ili da je prilagodi sebi. To je složeni postupak koji prolazi kroz sve avanture sličnosti te koji uvijek riskira da pređe u neurozu ili da se preokrene u narcizam. To je, kao što se kaže, “mimetičko rivalstvo”. On općenito mobilizira očinsku funkciju: uzorna slika je slika oca, a subjekt je sin, premda su to međusobno zamjenjiva određenja. Roman odrastanja, a mogli bismo također reći i roman reference, nudi bezbrojne primjere toga.

Mnogi Melvilleovi romani neprijeporno počinju slikama ili portretima, a izgleda i da pripovijedaju priču odrastanja pod očinskom funkcijom: primjerice *Redburn*. *Pierre* ili o *dvoznačnosti* počinje slikom oca, kipom i platnom. Čak i *Moby Dick* prvo prikuplja naznake ne bi li kitu dao neko obličje i ocrtao njegovu sliku, sve do onog tamnog platna u konačiču. *Bartleby* nije iznimka od pravila, i ona dva činovnika su kao figure od papira, simetrične suprotnosti, a odvjetnik tako dobro ispunjava funkciju oca da gotovo ne možemo povjerovati da smo u New Yorku. Naime, sve počinje kao u kakvom engleskom romanu, u Dickensovu Londonu. Međutim svaki put se dogodi nešto čudno,

nešto što pomuti sliku, dade joj pečat bitne nezvjesnosti, spriječi “poprimanje” forme, ali isto rastroji subjekt, baci ga na pučinu i dokine svaku očinsku funkciju. Tek tu stvari počinju postajati zanimljivima. Kip oca zamjenjuje se njegovim puno nejasnijim portretom, zatim nekim drugim portretom koji može biti portret bilo koga ili nikoga. Gube se reference, a čovjekovo odrastanje zamjenjuje jedan novi nepoznati element, misterij neljudskog bezobličnog života, *Squid*. Sve počinje na engleski način, ali razvija se na američki, slijedeći neodoljivu liniju bijega. Ahab može s pravom reći da bježi odasvud. Očinska funkcija se gubi u korist dvoznačnih nejasnijih sila. Subjekt gubi svoje tkanje u korist beskonačnog *patchworka*: američki *patchwork* postaje zakon Melvilleovog djela, lišenog središta, naličja i lika. To je kao da izražajne crte izmiču formi, poput apstraktnih linija nepoznatoga pisma, poput bora koje se nabiru s Ahabovog čela na čelo Kita, poput konopaca koji se suku u “grozna klupka” i zapliću s pričvršćenim konopcima, uvijek prijeteći da povuku mornara u more, subjekt u smrt.¹⁰ U *Pierre ili o dvoznačnosti*, nelagodan osmijeh nepoznatog mladog muškarca na slici koji toliko nalikuje očevom, funkcionira kao izražajna crta koja se emancipira, te je dovoljna i da poništi svaku sličnost i da poljulja subjekt.

10 Régis Durand je ukazao na tu ulogu raspuštenih konopaca na kitolovcu u opreci prema pričvršćenoj užadi: *Melville, signes et métaphores, L'Age d'homme*, str. 103-107. Durandova knjiga (1980) kao i Jaworskijeva (1986) spadaju među najdublje analize Melvillea koje su se pojavile u posljednje vrijeme.

I PREFER NOT TO je također izražajna crta koja sve zarazi, izmičući lingvističkom obliku, lišavajući podjednako oca njegove uzorne riječi kao i sina njegove mogućnosti da reproducira ili prepisuje.

Doduše, to je još uvijek proces identifikacije, ali on je postao psihotičan namjesto da se upušta u avanture neuroze. Nešto malo shizofrenije izmiče iz zagrljaja neuroze staroga svijeta. Možemo izdvojiti tri distinktivne karakteristike. Kao prvo, bezoblična *izražajna crta* suprotstavlja se izraženoj slici ili obliku. Kao drugo, više nema subjekta koji bi se uzdizao do slike i pritom uspijevao ili ne uspijevao. Rekli bismo da se uspostavlja *zona nerazlikovanja, nerazlučivosti, nejasnoće* između ta dva člana, koji kao da su dosegli točku koja neposredno prethodi njihovoj međusobnoj diferencijaciji: ne sličnost, nego klizanje, krajnja bliskost, apsolutni kontingvitet; ne prirodno nasljeđivanje, nego protuprirodni savez. To je “hiperborejska”, “arktička” zona. Više to nije pitanje Mimezisa nego postanka: Ahab ne oponaša kita, on postaje Moby Dick, te zadajući udarce samom sebi zadaje udarce njemu. Moby Dick je “zidina, gurnuta prema njemu” s kojom se on stapa. Redburn se odriče slike oca kako bi slijedio dvoznačne tragove tajanstvenog brata. Pierre ne oponaša svog oca, nego osvaja zonu bliskosti u kojoj se više ne može razlikovati od svoje polusestre Isabelle, te postaje žena. Dok se neuroza zapliće u niti rodoskvrnuća s majkom ne bi li se bolje identificirala s ocem, psihoza oslobađa rodoskvrnuće sa sestrom kao postanak, slobodnu identifikaciju muškarca i žene: kao što Kleist ispušta ati-

pične, gotovo životinjske izražajne crte, mucanja, škripanja, cereke koji potpiruju njegov strastven razgovor sa sestrom.¹¹ Kao treće, psihoza ide za svojim snom – utemeljiti *funkciju univerzalnog bratstva* koja više ne ide preko oca, koja je sazdana na ruševinama očinske funkcije, pretpostavlja rastakanje svake slike oca, slijedeći autonomnu liniju saveza ili bliskosti koja od žene čini sestru, od drugog muškarca brata, poput užasne “uzice za majmuna” koja Ishmaela i Queequega veže kao supružnike. To su tri odlike američkog sna koje tvore novu identifikaciju, novi svijet: Crta, Zona i Funkcija.

Na putu smo da poistovjetimo tako različite likove kao što su Ahab i Bartleby. Tà nisu li oni ipak po svemu suprotnost? Melvilovska psihijatrija stalno priziva dva pola: *monomane* i *hipohondre*, demone i anđele, krvnike i žrtve, Brze i Usporene, Gromovite i Skamenjene, Nekažnjive (s one strane svake kazne) i Neodgovorne (s ove strane svake odgovornosti). Što Ahab čini kada odapinje svoje harpune gnjeva i ludila? On je taj koji krši savez. On izdaje zakon kitolovaca, koji glasi da se lovi svaki zdravi kit kojeg se susretne, bez biranja. A on bira, idući za svojom identifikacijom s Mobyjem Dickom, bačen u svoj nerazlučivi postanak, dovodeći svoju posadu u smrtnu opasnost. I upravo tu čudovišnu preferencu mu gorko zamjera poručnik Starbuck, pomišljajući čak i da ubije kapetana izdajicu. To je prometejski grijeh *par excellence* - birati.¹²

11 Heinrich von Kleist, “Über die allmähliche Verfertigung der Gedanken beim Reden”, u: *Sämtliche Werke*, München 1976., str. 880 i dalje.

To je bio slučaj i sa Kleistovom Pentezilejom, ženskim Ahabom, koja je birala svog neprijatelja, kao svog nerazlučivog dvojnika, Ahileja, ogriješivši se o zakon Amazonki koji brani biranje jednog neprijatelja pred drugim. Svećenica i Amazonke u tome vide izdaju koju ludilo sankcionira kanibalističkom identifikacijom. Sam Melville u svom posljednjem romanu *Billy Budd* dovodi na pozornicu jednog drugog monomanijakalnog demona, oružarnika Claggarta. Claggartova podanička funkcija ne treba buditi iluzije: ništa više no kapetan Ahab, ni on nije slučaj psihološke zlobe, nego metafizičke perverzije, koja se sastoji u biranju svog plijena, preferiranju izabrane žrtve svojevrsnom ljubavlju, umjesto provođenja zakona pomoraca koji mu zapovijeda da na sve primjenjuje jednaku disciplinu. To sugerira i pripovjedač kada priziva drevnu i misterioznu teoriju koju već nalazimo izloženu kod de Sadea: Zakon (ili zakoni) zapovijedaju drugoj, osjetilnoj prirodi, dok bića *uskraćena po urođenim svojstvima* sudjeluju u jezovitoj nadosjetilnoj i prvoj, iskonskoj, oceanskoj Prirodi koja preko njih ide k svojem vlastitom iracionalnom cilju, Nebitku, Nebitku koji pak ne poznaje zakon.¹³ Ahab će probiti zid,

12 Georges Dumézil (predgovor knjizi Georges Charachidzéa, *Prométhée ou le Caucase*, Flammarion): “Grčki mit o Prometeju je tijekom stoljeća postao predmetom refleksije i prizivanja. Bog koji ne sudjeluje u dinastijskoj borbi svoje braće protiv njihova rođaka Zeusa, nego koji, na svoju ruku, izaziva i ismijava samog Zeusa..., taj anarhist koji u nama pogađa i zadire u mračna i osjetljiva mjesta.”

13 O toj koncepciji dviju Priroda kod de Sadea (teorija pape u *Nouvelle Justine*), vidi Klossowski, *Sade mon prochain*, Seuil, str. 137 i dalje.

čak i ako nema ničega iza njega, te iz nebitka učiniti predmet svoje volje: “Za mene je bijeli kit ta zidina, gurnuta prema meni. Ponekad vjerujem da s druge strane nema ničega, ali tim gore...” Takva mračna bića poput ribâ bezdana, kaže Melville, sposobno je naslutiti, dijagnosticirati samo oko *proroka*, a ne psihologa, premda ne može spriječiti njihov bezumni pothvat, “misterij poroka”...

Sad smo u mogućnosti klasificirati velike Melvilleove likove. Na jednom kraju, ti monomani ili ti demoni, koji razvijaju čudovišnu preferencu, vođenu voljom za nebitkom: Ahab, Claggart, Babo... A na drugom polu nalaze se anđeli ili sveci hipohondri, gotovo glupi, stvorovi nevinosti i čistoće, pogođeni konstitutivnom slabošću, ali također i stranom ljepotom, skamenjeni po prirodi, koji radije ne bi ... uopće nikakvu volju, nebitak volje radije nego li volju za nebitkom (hipohondarski “negativizam”). Oni mogu preživjeti samo ako postanu kamen, niječući volju i postajući svetima u tom suzdržavanju.¹⁴ To su Cereno, Billy Budd i ponajviše Bartleby. I premda su ta dva tipa suprotstavljena u svakom pogledu – jedni rođene izdajice a drugi u srži izdani, jedni monstuo-

14 Vidi koncepciju svetosti prema Schopenhaueru kao čina kojim Volja sebe niječe dokidanjem svake pojedinačnosti. Pierre Leyris, u svom drugom predgovoru *Billyju Buddu* (Gallimard), podsjeća na Melvilleovo duboko zanimanje za Schopenhauera. Nietzsche je u Parsifalu vidio tip šopenhauerovskog sveca, svojevrsnog Bartlebyja. Međutim, prema Nietzscheu čovjek još uvijek radije hoće biti demon negoli svetac: “čovjek još uvijek radije hoće imati volju za *nebitkom*, no ne željeti uopće...” (*Genealogija morala*, III, § 28).

zni očevi koji gutaju svoju djecu, drugi napušteni sinovi bez oca – oni obitavaju u jednom te istom svijetu te čine alternacije, isto kao što u Melvilleovu pismu, kao i Kleistovom, alterniraju statični i zamrznuti procesi i mahnito brzi prosedei: *stil* s izmjenom katatonija i ubrzanja... Naime, jedni i drugi, oba tipa likova, *Ahab* i *Bartleby* pripadaju *onoj prvoj Prirodi*, oni je nastanjuju i sazdaaju. Po svemu su suprotstavljani, a ipak su možda isti stvor, prvobitan, izvoran, svojeglav, sagledan s dvije strane, samo obilježen predznakom “više” ili “manje”: Ahab i Bartleby. Kao kod Kleista strašna Pentezileja ili slatka mala Katica, ona koja je napustila svijest i ona koja nije svjesna, ona koja bira i ona koja ne bira, ona koja zavija poput vučice i ona koja radije-ne-bi govorila.¹⁵

Naposljetku, kod Melvillea postoji treći tip likova, a taj je na strani zakona, čuvar božanskih zakona i ljudskih zakona druge prirode: to je prorok. Kapetan Delanou čudno nedostaje oko proroka, ali Ishmael u *Mobyju Dicku*, kapetan Vere u *Billyju Buddu*, odvjetnik u *Bartlebyju* imaju tu moć “Vida”: oni su sposobni zahvatiti i pojmiti, koliko god je to moguće, bića prve Prirode, velike monomanijakalne demone ili nevine svece, a ponekad i jedne i druge. Međutim, ni njima samima ne nedostaje dvoznačnosti. Premda sposobni naslutiti prvu Prirodu koja ih fascinira, oni sami nisu ništa manje

15 Vidi Kleist, pismo H. J. von Collin, prosinac 1808. (*Correspondence*, Gallimard, str. 363). *Katica od Heilbronna* također ima svoju Formulu, blisku Bartlebyevoj: “Ja ne znam”, ili kraće: “Ne znam.”

predstavnicu druge prirode. Oni nose očinski lik: doimaju se dobrim očevima, blagonaklonim očevima (ili starijom braćom zaštitnicima kao što je Ishmael prema Queequegu). No oni ne uspijevaju spriječiti demone jer su demoni prebrzi za zakon, suviše iznenađujući. Niti spašavaju nevinoga, neodgovornoga: oni ih žrtvuju u ime zakona, prinose Abrahamovu žrtvu. Izgleda da se pod njihovom očinskom krinkom krije dvostruka identifikacija: s nevinim, za kojeg osjećaju iskrenu ljubav, ali također i s demonom, jer na svoj način krše savez s nevinim kojeg vole. Dakle, oni izdaju, ali na drugačiji način no Ahab ili Claggart: potonji krše zakon, dok Vere ili odvjetnik, u ime zakona, krše prešutni i gotovo nezastupljivi sporazum (čak se Ishmael okreće od svog divljeg brata Queequega). Oni nastavljaju cijeniti nevinoga kojeg su osudili: kapetan Vere umrijet će promrmljavši ime Billyja Budda, a zadnje riječi odvjetnika koji zaključuje svoju pripovijest bit će: “Ah, Bartleby! Ah, čovječanstvo!”, ne naznačujući time povezanost nego naprotiv alternativu gdje protiv Bartlebyja valja izabrati suviše ljudski zakon. Rastrgani u svojim proturječjima između dvije Prirode, takvi su likovi vrlo važni, ali nemaju staturu drugih dvaju. Oni su prije Svjedoci, pripovjedači, tumači. Postoji problem koji izmiče tom trećem tipu likova, viši problem koji je razriješen između drugih dvaju.

Čovjek od povjerenja i njegova maskarada (The Confidence-man – pomalo kao kad se kaže *Medicine-man*) prosijan je Melvilleovim refleksijama o romanu. Prva od tih refleksija sastoji se u zahti-

jevanju prava na superiorni iracionalizam (pogl. 14). Zašto bi se romanopisac smatrao obveznim objašnjavati ponašanje svojih likova te im davati razloge, kad sám život nikad ništa ne objašnjava i u svojim stvorovima ostavlja toliko mračnih, neproničnih, neodređenih zona koje se opiru svakom rasvjetljavanju? Život je taj koji opravdava, on nema razloga da ga se opravdava. Engleski, a još više francuski roman, osjeća potrebu da racionalizira, pa makar na posljednjim stranicama, a psihologija je nesumnjivo posljednji oblik racionalizma: zapadnjačni čitatelj očekuje zaključnu riječ. Psihoanaliza je u tom pogledu ponovno dala maha pretenzijama razuma. No, ako ona nije poštenje, gotovo ni jedno veliko romaneskno djelo, niti jedan veliki romanopisac njenog doba nije uspio naći interesa za psihoanalizu. Temeljni čin američkog romana, isti kao i ruskog romana, bio je skrenuti roman daleko s puta razlogâ, te dati život onim likovima koji borave u ništavilu, opstaju samo u praznini, do konca čuvaju svoj misterij i postavljaju izazov pred logiku i psihologiju. Čak je njihova duša, kazuje Melville, “beskrajna i jezovita praznina”, a Ahabovo tijelo je “prazna ljuštura”. Ako oni i imaju kakvu formulu, ona sigurno nije eksplikativna, i ono RADIJE NEĆU ostaje kabalistička formula, kao i formula Čovjeka iz podzemlja koji ne može spriječiti da 2 i 2 čine 4, ali koji se tome ne PREDAJE (on radije neće da 2 i 2 čine 4). Ono što je važno za velikog romanopisca, Melvillea, Dostojevskog, Kafku ili Musila, to je da stvari ostanu zagonetne a ipak ne i proizvoljne: ukratko, jedna nova logika, u potpu-

nosti logika, ali koja nas ne vodi natrag k umu već zahvaća unutarnju bliskost života i smrti. Romanopisac ima oko proroka, ne pogled psihologa. Za Melvillea tri velike kategorije likova pripadaju toj novoj logici utoliko što ona pripada njima. Ništa više no život, roman – kada dosegne traženu Zonu, hiperborejsku Zonu, daleko od umjerenih krajeva – ne mora se opravdavati.¹⁶ A zapravo uma nema, on postoji samo u krhotinama. Melville u *Billyju Buddu* određuje monomane kao Vladare uma, pa ih je zato i teško iznenaditi; no to je stoga jer je njihov delirij u djelovanju, i jer se služe umom, podređuju ga svojim suverenim ciljevima, koji zapravo nisu previše razumni. Hipohondri su Izopćenici uma, bez mogućnosti da se pronikne ne izopćuju li se oni sami kako bi postigli nešto što im um ne može pružiti, ono nešto nerazlučivo, ono neiskazivo s kojim se mogu stopiti. Naposljetku, čak su i proroci samo brodolomci uma: ako se Vere, Ishmael ili odvjetnik tako grčevito drže ruševina uma, kojem su uzalud pokušali vratiti cjeloviti oblik, to je stoga jer su toliko toga *vidjeli*, te stoga jer je to što su vidjeli zauvijek ostavilo traga na njima.

No, jedno drugo Melvilleovo zapažanje (pogl. 44) uvodi bitnu razliku između romanesknih likova. Melville upozorava da nikako ne valja brkati istinske Originale s naprosto iznimnim ili jedin-

16 Ta usporedba – od Musila do Melvillea – odnosila bi se na četiri sljedeće točke: kritika razloga (“načelo nedovoljnog razloga”); prokazivanje psihologije (“ta velika rupa koju nazivamo dušom”), nova logika (“drugo stanje”); Hiperborejska zona (“moguće”).

stvenim, posebnim likovima. Naime, posebni likovi, koji mogu biti brojni u nekom romanu, imaju karaktere koji određuju njihovu formu, svojstva koja tvore njihovu sliku; oni stoje pod utjecajem svoje sredine, jednih na druge, i to tako da se njihova djelovanja i protudjelovanja pokoravaju općim zakonima, no zadržavajući svaki put posebnu pojedinačnu vrijednost. Isto tako rečenice koje izgovaraju jesu njihove vlastite, no svejedno se pokoravaju općim zakonima jezika. Što se naprotiv tiče originala, ostavimo li prvotnog Boga po strani, ne znamo čak postoji li on u apsolutnom obliku, pa je lijepo kada ga susretnemo. Ne vidimo, kaže Melville, kako bi jedan roman mogao podnijeti više njih. Svaki original je moćna samotna Figura koja nadilazi svaku objašnjivu formu: one bliješte izražajnim crtama koje karakteriziraju nepokolebljivost mišljenja bez slike, pitanja bez odgovora, ekstremne logike bez racionalnosti. Figure života i znanja, one znaju nešto neizrecivo, one žive nešto nedokučivo. U njima nema ničega pojedinačnoga: oni izmiču spoznaji, oni se opiru psihologiji. Čak i riječi koje zbore nadilaze opće zakone jezika (“pretpostavke”), kao jednostavne pojedinačnosti govorenja, jer one su kao pra-ostaci ili projekcije jedinstvenog prvotnog, izvornog, te uzdižu svekoliki jezik do granice tišine i glazbe. U *Bartlebyju* nema ničega posebnoga, ničeg pojedinačnoga, niti nečega općega, on je Original.

Originali su bića prve Prirode, ali nisu odvojeni od svijeta ili druge prirode, i u njemu ostavljaju svoj trag. Oni otkrivaju njegovu prazninu, nesavr-

šenstvo zakona, osrednjost pojedinačnih stvorova, svijet kao maskaradu (to je ono što će Musil nazvati “paralelnim djelovanjem”). Uloga prorokâ – njih koji nisu originali – upravo je da budu jedini koji će prepoznati njihov trag u svijetu i neizreciv nemir kojim ga pogađaju. Original, kaže Melville, ne trpi utjecaj svoje sredine, nego naprotiv na okruženje baca bjeličasto svjetlo, slično onomu koji “u Genezi prati početak svih stvari”. Tom svjetlu originali su čas nepokretan izvor, poput promatrača na jarbolu, poput obješenog i okovanog Billyja Budda koji se “uzdiže” prema svjetlu praskozorja, poput Bartlebyja ukočenog na mjestu u odvjetničkom uredu, a čas munjevita putanja, kretanje prebrzo da bi ga prosto oko moglo slijediti, Ahabov ili Claggartov grom. To su dvije velike originalne Figure koje susrećemo posvuda kod Melvillea, Panoramski snimak ili Vožnja, stacionarni proces i beskonačna brzina. No premda su to elementi ritma, i premda zaustavljanja daju ritam kretanju, a bljesci izbijaju iz nepokretnoga, nije li upravo to ono protuslovlje koje dijeli originale, njihova dva tipa? Što hoće kazati Jean-Luc Godard kada, u ime kina, tvrdi da između vožnje i panoramskog snimka postoji “moralni problem”? Možda je to ona razlika koja uvjetuje da veliki roman izgleda može podnijeti samo jednog jedinog originala. Osrednji romani ne mogu nikada stvoriti niti najmanji originalni lik, no kako najveći roman može stvoriti istodobno više od jednoga? Ahab ili Bartleby... To je kao s velikim Figurama slikara Francis Bacona, koji priznaje da još nije našao načina

da sjedini dvije na jednom platnu.¹⁷ Ipak, Melville će naći. Ako prekida svoju šutnju da bi naposljetku napisao *Billyja Budda*, to je stoga jer taj posljednji roman, pod pronicljivim okom kapetana Verea, sjedinjuje dva originala, demonskoga i skamenjenoga: problem nije bio da ih poveže kakvom spletkom – stvar laka i bez posljedica gdje je dovoljno da jedan bude žrtva drugoga – nego da ih *zajedno uklopi* u sliku (ako je *Benito Cereno* već bio pokušaj, to je ipak bio na nesavršen način, pod Delanovim kratkovidnim i zamagljenim pogledom).

Dakle, koji je najviši problem koji se vraća kroz Melvilleovo djelo? Povratiti naslućeni identitet? Nema sumnje: pomiriti dvojicu originala, *ali u tu svrhu također pomiriti original i buduće čovječanstvo*, neljudsko i ljudsko. Dakle, ne postoje dobri očevi, to dokazuju kapetan Vere ili odvjetnik. Postoje samo čudovišni i proždirući očevi, te sinovi bez otaca, skamenjeni sinovi. Ako je moguće spasiti čovječanstvo i pomiriti originale, onda je to samo u rastakanju, raspadu očinske funkcije. Velebni je to trenutak kada Ahab, zazivajući oganj Svetog Ilije, otkrije da je otac sám izgubljen sin, siročče, dok je sin ničiji sin, ili svačiji sin, brat.¹⁸ Kao što će reći

17 Vidi Francis Bacon, *L'art de l'impossible*, Skira, I, str. 123. A Melville je kazao: “Pomalo iz istoga razloga zbog kojeg postoji samo jedna planeta u nekoj određenoj orbiti, može postojati samo jedan originalni lik u nekom fikcionalnom djelu; dva lika došla bi u kontradikciju i doveli do kaosa.”

18 Vidi R. Durand, str. 153. Jean-Jacques Mayoux je kazao: “Na osobnoj ravni, pitanje oca je za sada odloženo, ako ne i riješeno... Ali ono se ne tiče samo njega. Svi smo mi siročad. I sada je nastupilo vrijeme bratstva” (*Melville par lui-même*, Seuil, str. 109).

Joyce, očinstvo ne postoji, to je praznina, jedno ništa, ili prije zona neizvjesnosti nastanjena braćom - bratom i sestrom. Potrebno je da padne krinka milosrdnog oca da bi se umirila prva Priroda, te da bi se Ahab i Bartleby, Claggart i Billy Budd prepoznali, oslobađajući kroz nasilnosti jednih i skamenjenost drugih plod kojim su bili bremeniti - čist i jednostavan bratski odnos. Melville će neprestance razvijati radikalnu opreku bratstva prema kršćanskom "milosrđu" i očinskom "čovjekoljublju". Osloboditi čovjeka od funkcije oca, poroditi novog čovjeka ili čovjeka bez pojedinačnosti, sjediniti original i čovječanstvo utemeljujući društvo braće kao novu univerzalnost. A u društvu braće savez zamjenjuje nasljeđivanje, a pakt u krvi krvno srodstvo. Muškarac je zbilja čovjekov brat u krvi, a žena njegova sestra u krvi: to je prema Melvilleu *zajednica samaca*, koja svoje članove povlači u bezgranični postanak. *Jedan* brat, *jedna* sestra, utoliko istinitiji ukoliko više nisu svoj, svoja, budući je svaka "svojina" nestala. Plamteća strast dublja od ljubavi, jer ona više nema ni supstancije ni kvaliteta, nego ocrtava zonu nerazlučivosti u kojoj prolazi svim intenzitetima u svim smjerovima, širi se sve do homoseksualnog odnosa između braće i prolazi rodoskrvnim odnosom brata i sestre. To je najtajanstveniji odnos, onaj koji ponese Pierrea i Isabelle, onaj koji povuče Heathcliffa i Catherine u *Orkanskim visovima*, naizmjenice i Ahaba i Moby Dicka: "Od čega god da su naše duše sazdate, njegova i moja su slične... Moja ljubav za njega sličí vjekovnim podzemnim stijena-

ma, izvoru malo vidnog užitka, ali nužne... Ja sam Heathcliff! on je uvijek prisutan u mom duhu: ne kao užitak, ništa više no što ni ja samoj sebi nisam uvijek užitak, nego kao moje vlastito biće..."

Kako bi se mogla ozbiljiti ta zajednica? Kako je najviši problem mogao biti razriješen? No, nije li on to već razriješen, sam po sebi, upravo jer nije osoban, jer je historijski, geografski, politički? To nije nekakva individualna ili pojedinačna stvar, to je stvar jednog naroda ili prije svih naroda. To nije edipovska fantazma, nego politički program. Melvilleov samac - Bartleby, kao i Kafkin, mora naći "mjesto svojih šetnji", Ameriku. Amerikanac je onaj koji se oslobodio engleske očinske funkcije, to je sin raspršenog oca, sin svih naroda. Već prije nezavisnosti, Amerikanci misle na kombinaciju Država, na oblik Države koja bi bila sukladna njihovom pozvanju; no njihovo pozvanje nije opet utemeljiti "stari misterij Države", naciju, obitelj, baštinu, oca, nego prije svega utemeljiti univerzum, društvo braće, federaciju ljudi i dobara, zajednicu pojedinaca anarhista, nadahnutu Jeffersonom, Thoreauom, Melvilleom. Tako deklaracija u *Mobyju Dicku* (pogl. 26) glasi: ako je čovjek čovjeku brat, ako je dostojan "povjerenja", to nije utoliko ukoliko pripada nekoj naciji, niti ukoliko je vlasnik ili dioničar, nego ukoliko je naprosto Čovjek, kada je izgubio svoje karakteristike koje čine njegovu "nasilnost", njegov "idiotizam", njegovo "nitkovstvo", kada više nema samosvijesti osim svojstava "demokratskog dostojanstva" koja na sve pojedinačnosti gleda kao na nečasne mrlje

koje bude strepnju ili samilost. Amerika je potencijalnost čovjeka bez pojedinačnosti, Originalnog čovjeka. Već u *Redburnu* (pogl. 33) stoji: “Ne može se prolići niti jedna jedina kap američke krvi, a da se ne prolije krv čitavog svijeta. Englez, Francuz, Nijemac, Danac ili Škot, Europljanin koji se ruga Amerikancu, kaže Raka, glupane, vlastitom bratu i dovodi svoju dušu u pogibelj na Sudnji dan. Mi nismo nikakva uskogrudna rasa, kakvo nacionalističko i zatucano pleme Hebreja, čija se krv bastardizirala jer su je željeli prečistu održavajući izravno međusobno nasljeđivanje i brakove krvnih srodnika... Mi smo manje nacija a više svijet, osim ako čitav svijet, poput Melkizedeka, ne nazivamo našim ocem, mi smo bez oca i bez majke... Mi smo baštinci svih stoljeća svih vremena, a našu baštinu dijelimo sa svim nacijama...”

Slika proletera u 19. stoljeću izgleda ovako: nadolazak komunističkog čovjeka ili društvo drugova, budući Sovjet, jer bez vlasništva, bez obitelji i bez nacije, on nema drugog određenja osim da je čovjek, *Homo tantum*. No, to je također, s drugim sredstvima, slika Amerikanca, a crte jednoga i drugoga se često miješaju ili poklapaju. Amerika je mislila dići revoluciju čija bi snaga počivala u univerzalnoj imigraciji, na emigrantima svih zemalja, isto kao što je boljševička Rusija mislila dići revoluciju čija bi snaga bila univerzalna proletarizacija – “Proleter i svih zemalja...”: dva oblika klasne borbe. Tako da mesijanizam 19. stoljeća ima dvije glave, i svoj izraz nalazi podjednako u američkom *pragmatizmu* kao i naposljetku ruskom socijalizmu.

Krivo shvaćamo pragmatizam kada u njemu vidimo opću filozofsku teoriju koju su proizveli Amerikanci. Naprotiv, novinu američkog mišljenja shvaćamo tek kada u pragmatizmu vidimo jedan od pokušaja preobrazbe svijeta, te mišljenja novog svijeta ili novog čovjeka kao onih koji *sebe stvaraju*. Zapadna filozofija bila je lubanja, ili očinski Duh koji se ozbiljio u svijetu kao totalitet, a u znajućem subjektu kao vlasnik. Je li Melvilleova uvreda – “metafizička hulja” upućena zapadnom filozofu? Suvremenik američkog transcendentizma (Emersona, Thoreaua), Melville već ocrtava osnovne crte pragmatizma koji će se nadovezati na njega. To je ponajprije afirmacija svijeta kao *procesa*, kao *arhipelaga*. Čak ne kao slagalice, čiji dijelovi, prilagođavajući se, rekonstruiraju cjelinu, nego prije kao zida od slobodnog, nezacementiranog kamenja, u kojemu svaki element važi za samog sebe a ipak je u odnosu prema drugima: izolirani entiteti i varirajuće relacije, otoci i međuotoci, pokretne točke i sinusoide, jer Istina uvijek ima “nazubljenu oštricu”. Ne mozak, nego kralježnica, kičmena moždina; ne uniforma, nego Harlekinov skut, čak i bijelo na bijelo, *patchwork* koji se beskonačno nastavlja, mnogostruko prekraja, poput sakoa jednog Redburna, Bijelog Sakoa ili Velikog Kozmopolita: američki izum *par excellence*, jer Amerikanci su izumili *patchwork*, u istom smislu u kojem su Švicarci izumili sat s kukavicom. Ali za to je također potrebno da znajući subjekt, jedini vlasnik, ustupi mjesto zajednici pronalazača, točnije braći s arhipelaga, koji spoznaju zamjenjuju vje-

rovanjem, ili prije “povjerenjem”: ne vjerovanje u neki drugi svijet, nego povjerenje u ovaj svijet ovdje, te u čovjeka kao Boga (“pokušat ću uspon na Ofo *s nadanjem, a ne s vjerom...* ići ću svojim putem...”).

Pragmatizam je to dvostruko načelo arhipelaga i nadanja.¹⁹ Što bi trebala biti zajednica ljudi da bi bila moguća istina? *Truth* i *trust*. Pragmatizam će se neprestano boriti na dva fronta, kao i prethodno Melville: protiv pojedinačnosti koje suprotstavljaju čovjeka čovjeku te hrane neizlječivo nepovjerenje; ali također i protiv Univerzalnoga ili Cjeline, stapanja duša u ime velike ljubavi ili milosrđa. Međutim, što preostaje dušama, kada se one više ne vežu na pojedinačnosti, što ih onda sprječava da se stope u jednu cjelinu? Preostaje im upravo njihova “originalnost”, to jest zvuk koji svaka daje, poput refrena na granici jezika, ali koji daje samo kada krene putem (ili morem) sa svojim

19 Jaworski je posebno analizirao taj svijet kao arhipelag ili to iskustvo kao *patchwork*. Te se teme susreću u cjelokupnom pragmatizmu, a ponajviše na najljepšim stranicama Williama Jamesa: svijet kao “ispaljen iz neposredne blizine iz pištolja”. A to nije odvojivo od potrage za novom ljudskom zajednicom. Tajanstveni spis Plotinusa Plinlimmona u *Pierre ili o dvoznačnosti* može izgledati već kao manifest apsolutnog pragmatizma. O povijesti pragmatizma općenito, filozofskoj i političkoj, pogledati kod Gérarda Deledalla, *La philosophie américaine*, poglavlje “L’Age de l’homme”: Royce je posebno važan po svom “apsolutnom pragmatizmu”, po svojoj “velikoj zajednici tumačenja” koja sjedinjuje pojedince. U tome ima mnogo melvilovskih odjeka. A čudan Royceov trio Avanturist, Korisnik i Osiguravatelj čini se proishodi iz Melvilleovog trija Monoman, Hipohondar i Prorok, ili čak upućuje na likove *Čovjeka od povjerenja*, koji već unaprijed oslikavaju njihovu komičnu inačicu.

tijelom, kada vodi svoj život ne tražeći svoj spas, kada kreće na svoj utjelovljen put bez posebnog cilja, te onda susretne drugog putnika kojeg prepoznaje po zvuku. Lawrence je govorio da je to upravo novi mesijanizam ili *demokratski* doprinos američke književnosti: protiv europskog morala spasenja i milosrđa, bez drugog cilja, izložena svim doticajima, nikada ne pokušavajući spasiti druge duše, okrećući leđa onima koji daju previše autoritaran ili previše jecajući zvuk, tvoreći sa sebi jednakima čak prolazne i neodlučne akorde, bez drugog dovršenja osim slobode, uvijek spremna osloboditi se da bi se dovršila.²⁰ Bratstvo je prema Melvilleu ili Lawrenceu stvar originalnih duša: ono možda počinje tek sa smrću oca ili Boga, ali ne proizlazi iz nje, to je jedna posve druga priča – “sve suptilne simpatije neproračunljive duše, od najogorčenije mržnje, do najstrastvenije ljubavi”.

Potrebna je nova perspektiva, perspektivizam kao arhipelag koji spaja panoramski snimak i vožnju, kao u *Začaranim otocima*. Potrebna je dobra percepcija, uho i vid, kao što to pokazuje *Benito Cereno*, i to je “percept”, to jest percepcija kao postanak, koja bi trebala zamijeniti koncept. Potrebna je nova zajednica čiji bi članovi bili sposobni za “povjerenje”, to jest za vjerovanje u sebe same, u svijet i u postanak. Bartleby-samac mora se odva-

20 Lawrence, *Studies in Classic American Literature*, “Whitman”. Ta knjiga sadrži također dvije glasovite studije o Melvilleu. Melvilleu kao i Whitmanu Lawrence zamjera da su potpali pod ono što prokazuju; no ipak, kaže on, američka književnost pokazuje put upravo zahvaljujući njima.

žiti na svoje putovanje i naći svoju sestru s kojom će podijeliti đumbirov kolačić, novu hostiju. Bartleby živi zatvoren u uredu i nikada ne izlazi, ali ne šali se kada odvjetniku koji mu predlaže nova zanimanja odgovori: “To je previše skućeno...” I ako ga spriječe da poduzme svoje putovanje, onda za njega nema mjesta nego u zatvoru u kojemu umire, od “građanskog neposluha”, kao što Thoreau kaže, “jedinom mjestu gdje slobodan čovjek može časno boraviti”. William i Henry James su uistinu braća, a *Daisy Miller*, mlada američka djevojka, traži samo malo povjerenja, te se prepušta smrti jer ne dobiva to malo što je tražila. A Bartleby, što on traži ako ne upravo malo povjerenja od odvjetnika koji mu naprotiv uzvraća milosrđem, čovjekoljubljem, svim krinkama očinske funkcije? Jedini odvjetnikov izgovor je to da pokušava umaći postanku prema kojem ga Bartleby, samom svojom egzistencijom, riskira povući: *glasine* već kruže... Heroj pragmatizma nije uspješan poslovni čovjek, nego to je Bartleby, to je Daisy Miller, to su Pierre i Isabelle, brat i sestra.

Opasnosti “društva bez oca” često su prokazivane, ali nema druge opasnosti do povratka oca.²¹ U tom pogledu nije moguće odvojiti bankrot dvaju revolucija, američke i sovjetske, pragmatizma i dijalektike. Univerzalna emigracija podjednako je poklekla kao i univerzalna proletarizacija.

21 Vidi knjigu Alexandera Mitscherlicha, *Vers la société sans pères* (Gallimard), prema društvu bez očeva – s jednog psihoanalitičkog gledišta koje ostaje ravnodušno prema kretanjima povijesti te koje ponovno zaziva blagodatni engleskog očinskog Ustava.

Građanski rat je već bio posmrtno zvono, kao što će kasnije biti i likvidacija sovjeta. Rođenje jedne nacije, restauracija nacionalne Države, i čudovišni očevi galopiraju natrag, dok sinovi bez oca ponovno počinju umirati. Figure od papira, to je usud kako Amerikanca tako i Proletera. Međutim, podjednako kao što su mnogobrojni boljševici već u 1917. čuli kako dijaboličke moći kucaju na vrata, pragmatisti i Melville prije njih naslutili su nadolazak maskarade u koju će otići društvo bratstva. Daleko prije Lawrencea, Melville i Thoreau su dijagnosticirali američko zlo, novi cement koji će ponovno podići zid, očinski autoritet i gnusno milosrđe. Bartleby se prepušta smrti u zatvoru. Već od početka je Benjamin Franklin, hipokritični *Trgovac gromobranima*, podizao američki magnetski zatvor. Brod-grad ponovno uspostavlja najrepresivniji zakon, a bratstvo postoji samo kod promatrača kada nepokretni stoje na vrhu jarbola (*Bijeli Sako*). Velika zajednica samaca samo je društvo bonvivana, koji jamačno ne priječe bogatog samca da izrabljuje blijede siromašne radnike, uspostavljajući ponovno dvije nepomirene figure čudovišnog oca i sinova siročića (*Raj samaca i Tartar djevojaka*). Posvuda se kod Melvillea pojavljuje američki varalica. Koja je to zloćudna sila od povjerenja napravila tako okrutnu posadu kao što je nakazna “univerzalna nacija” koju je utemeljio Kralj Pasa, u *Začaranim otocima? Čovjek od povjerenja*, u kojemu kulminira melvilovska kritika milosrđa i čovjekoljublja, dovodi na scenu niz izmučenih likova koji izgleda potječu od “Velikog

Kozmopolita” u *patchwork* odijelu, a koji ništa ne traže...osim malo ljudskog povjerenja ne bi li im uspjele višestruke i višekratne prevare.

Nisu li to lažna braća koje otac odašilje kako bi ponovno uspostavili njegovu moć nad *previše lakovjernih* Amerikancima? No, roman je tako složen da bismo mogli tvrditi i obratno: ta duga serija varalica mogla bi biti komična verzija autentične braće, onakvih kakvim ih *previše nepovjerljivi* Amerikanci vide - odnosno, kakvim ih već tada jedino mogu vidjeti. Ta povorka likova do misterioznog djeteta na kraju, to možda jest društvo Čovjekoljubaca koji kriju svoj demonski projekt, ali možda je to i zajednica braće koju čovjekomrsci u prolazu više ne mogu prepoznati. Jer samom svom neuspjehu unatoč, Američka revolucija nastavlja odašiljati fragmente, uvijek tjerajući nešto u bijeg preko horizonta, lansirajući se čak na Mjesec, stalno pokušavajući probiti zid, ponovno se prihvatiti eksperimenta, naći bratstvo u tom prihvatu, sestru u tom postanku, glazbu u jeziku koji muca, čisti zvuk i neznane akorde u čitavom jeziku. Ono što će Kafka reći o “malim nacijama” Melville već govori o velikoj američkoj naciji, utoliko što ona mora biti upravo *patchwork* svih malih nacija. Ono što će Kafka reći o manjinskim književnostima Melville već govori o američkoj književnosti svoga vremena: budući da u Americi postoji malo autora, te da je narod prema njima ravnodušan, pisac nije u položaju da uspije kao priznati majstor, nego, čak u neuspjehu, ostaje utoliko više nositeljem kolektivnog iskaza koji nije dio književne povijes-

ti i čuva prava jednog naroda koji će tek doći - ili jednog ljudskog postanka.²² Shizofreno pozvanje: premda katatoničan i anoreksičan, Bartleby nije bolesnik, nego liječnik bolesne Amerike, *Medicine-man*, novi Krist ili brat sviju nas.

22 Vidi Melvilleov tekst o američkoj književnosti u “Hawthorne and His Mosses”, *The Literary World*, 17. i 24. kolovoza 1850. Usporedi s tekstovima iz Kafkinih *Dnevnika*.

HERMAN MELVILLE

Perovođa Bartleby

Već sam razmjerno zašao u godine. Narav mojeg zanimanja posljednjih trideset godina dovodi me u bliži no što je uobičajeno dodir s, regbi, zanimljivom i ponešto osobenom skupinom ljudi o kojima, koliko ja znam, do sada nije ništa napisano – mislim na perovođe ili pisare u odvjetničkim uredima. Profesionalno i privatno upoznao sam ih čitavo mnoštvo i, da mi se prohtije, umio bih ispričovjediti različite priče, koje bi u dobrohotne gospode mogle izmamiti smiješak, a sentimentalne dušice rasplakati. Ali rado se odričem životopisa svih ostalih pisara za nekoliko odlomaka iz života Bartlebyja, pisara najčudnijeg što sam ga ikad vidio ili za nj čuo. Dok bih o drugim perovođama mogao u tančine ispisati cijeli njihov život, o takvom čemu nema niti govora kod Bartlebyja. Vjerujem da ne postoji građa za potpunu i pouzdanu biografiju tog čovjeka. To je nepovratni gubitak za književnost. Bartleby je jedan od onih ljudi o kojima se ništa ne može utvrditi osim iz izravnih izvora, a u njegovu slučaju, ti su vrlo oskudni. Koliko sam vlastitim zapanjenim očima vidio Bartlebyja, *to* je sve što znam o njemu, osim jedne uistinu maglovite priče koju ću iznijeti u nastavku.

Prije no što prikažem pisara, kakav se prvi puta preda mnom ukazao, priliči se da navedem što god o sebi, svojim *zaposlenicima*, poslu, kancelariji i općenito o svojoj okolini; jer takav je opis prijeko potreban da bismo mogli valjano razumjeti glavni lik što ga predstavljam.

U prvom redu: čovjek sam koji je od mladosti pa nadalje gajio duboko uvjerenje da je najlagod-

niji način života ujedno i najbolji. Stoga, premda pripadam zvanju poslovično poduzetnom i nemirnom, katkad upravo burnom, ipak nikad nisam dopustio da bilo što takvo naruši moj mir. Jedan sam od onih nečastohlepnih odvjetnika koji nikad ne drže govore poroti, niti na bilo koji način traže od javnost da im plješeće, već se u prohladnom miru svojeg udobna skrovišta bave udobnim poslovima s bogataškim mjenicama, hipotekama i uknjižbama u vlasničke knjige. Svi koji me poznaju drže me iznimno *pouzdanim* čovjekom. Pokojni John Jacob Astor, osobno ne odviše sklon pjesničkom zanosu, bez oklijevanja je mojom prvom sjajnom osobinom proglasio razboritost, a drugom sustavnost. Ne govorim to iz taštine, već jednostavno bilježim kao činjenicu da u svom zvanju nisam ostao bez posla zahvaljujući Johnu Jacobu Astoru, čije ime, priznajem, rado ponavljam, jer zvuči kao obla i zaokružena cjelina, a zvoni poput sirova zlata. Slobodno dodajem da nisam bio nesvjestan dobra mišljenja pokojnog Johna Jacoba Astora.

Nešto prije razdoblja kad počinje ova kratka pripovijest, moje se poslovanje znatno proširilo. Dodijeljen mi je onaj nekadašnji lijepi položaj, koji sad više ne postoji u državi New York, položaj višeg pristava na posebnom općinskom sudu. Položaj nije bio osobito naporan, ali zato na vrlo ugodan način unosan. Rijetko gubim živce; još rjeđe se prepuštam opasnom zgražanju nad nepravdom i sablazni; ali mora mi se ovdje dopustiti da budem nagao te da izjavim kako naprasno i nasilno doki-danje položaja višeg pristava novim Ustavom dr-

žim – brzopletim i preuranjenim, jer sam računao na doživotno uživanje zarade, a primao sam je tek nekoliko kratkih godina. Ali to je samo uzgred.

Moja se kancelarija smjestila na prvom katu broja – u Wall Streetu. S jedne strane gledala je na bijeli zid unutrašnjosti prostranog svjetlarnika koji se probijao kroz zgradu od vrha do dna. Taj bi se vidik mogao držati prije pitomim nego bilo što drugo, jer mu je manjkalo ono što slikari kraljika zovu “živopisnošću”. Ali, ako je tako, prizor s druge strane kancelarije nudio je u najmanju ruku, ako ništa više, posvemašnju opreku. U tom je smjeru s mojih prozora pucao slobodan pogled na visoki zid od opeke, pocrnio od starosti i vječne sjene; nije bio potreban dalekozor da se uoče njegove skrovite ljepote jer se, za dobrobit svih kratkovidnih promatrača, zid nadvio na otprilike tri metra udaljenosti od mog prozorskog okna. Zahvaljujući tome što su okolne zgrade bile vrlo visoke, a moja kancelarija smjestila se na prvom katu, prostor između tog zida i mojeg nemalo je nalikovao na golem, četvrtast bunar.

U razdoblju neposredno prije dolaska Bartlebyja, zapošljavao sam dvije osobe u svojstvu pisara, i jednog momčića koji je obećavao kao uredsko potrkalo. Prvi, Puran; drugi, Škarica; treći, Đumbirko. Pomislit ćete možda kako ovakvih imena obično nema u imeniku. Uistinu, bili su to nadimci, što su ih moja tri činovnika uzajamno nadjenuli jedan drugome, držeći ih izrazitim za pojedinu osobu, odnosno značaj. Puran je bio onizak, sipljiv Englez, otprilike mojih godina – to jest,

negdje nadomak šezdesete. Ujutro bi se moglo reći da mu je lice lijepe rumene boje, ali poslije dvanaest sati, u poldan – vrijeme njegova ručka – jarilo se poput rasplamsala kamina punog ugljena na Božić, i nastavilo bi gorjeti – ali, reklo bi se, i postupno se gasiti – sve do šest poslije podne ili tu negdje; nakon čega više nisam viđao vlasnika lica koje, prateći putanju sunca, kao da je s njim zalazilo te opet izlazilo, dizalo se do vrhunca i sutradan tonulo, jednako redovito i ništa manje veličajno. Mnoge sam neobične podudarnosti susreo u životu, a među njima je i ne posve zanemariva činjenica da je, upravo kad bi Puran zasjao najžarčim zrakama iz crvena, zajapurenog lica, baš u tom presudnom času počinjalo i ono razdoblje u dvadeset i četiri sata kad su njegove radne sposobnosti po mom mišljenju bile ozbiljno narušene. Ne da bi on samo plandovao, ili se opirao radu; daleko od toga. Teškoća je proizlazila iz njegova nagnuća tome da bude pretjerano poduzetan. Obuzela bi ga čudnovata, grozničava, užurbana i bezglava, upravo vratolomna radišnost. I pero je neoprezno zabadao u tintarnicu. Sve mrlje na mojim spisima kapnule su onamo s njegova pera poslije dvanaest sati. Uistinu, ne samo što je poslije podne postajao nesmotren te, na žalost, sklon da mrlja spise, već bi nekih dana pošao i dalje, te bivao bučan. Tada bi mu se lice žarilo pojačanim sjajem, kao da je tko nabacao koks na antracit. Neugodno je strugao stolicom po podu; prosipao pijesak iz kutije s pijeskom; popravljajući pera, nestrpljivo ih je trgao na komadiće i bacao na pod u iznenađenom naletu žestine; ustajao je i naginjao se preko

stola te vrlo neprilično razbacivao papire, upravo tužan prizor za postarijeg čovjeka kao što je on. Ipak, budući da mi je zbog mnogo čega bio osobito dragocjen, a sve vrijeme prije dvanaest sati k tome bio i najbrže i najpostojanije čeljade te je umio zgotoviti zaista mnogo posla na način kojem nije bilo premca – iz tih razloga bio sam voljan zažmiriti na njegovo čudačko ponašanje, mada sam, priznajem, pokatkad i prosvjedovao. To sam, doduše, činio vrlo blago jer, premda se ujutro ponašao nadasve pristojno, i ne samo to, nego kao najuglađeniji čovjek na svijetu i s mnogo poštovanja, ipak je poslije podne znao, kad bi ga se izazvalo, malko pre nagliti na jeziku – zapravo drsko odgovarati. Sad, budući da sam toliko cijenio njegov jutarnji rad te čvrsto odlučio da ga ne izgubim – dok me opet istodobno smetalo njegovo razjareno ponašanje nakon podneva – i budući da sam po naravi miran i nesklon da ga prigovorima izazovem na neprilične odgovore, preuzeo sam jednog subotnjeg podneva (uivjek se pogoršavao subotom) da mu vrlo ljubazno natuknem kako bi možda sad, kad je zašao u godine, bilo dobro da malo smanji svoj trud; ukratko, ne mora se više vraćati u kancelariju iza dvanaest, već je najbolje da poslije ručka ode kući i odmara se dok ne dođe vrijeme za čaj. Ali ne; nepokolebljivo je zahtijevao da mi iskazuje odanost i poslije podne. Poprimio je nepodnošljivo gorljiv izraz dok me govornički uvjeravao – mlatarajući dugim ravnalom na drugom kraju prostorije – da, ako su njegove usluge ujutro od koristi, kako li su tek prijeko potrebne poslije podne?

“Ponizno molim, gospodine”, rekao je Puran tom prilikom, “sebe držim vašom desnom rukom. Ujutro tek zapovijedam i postrojavam brojke, poslije podne im stajem na čelo i junački napadam neprijatelja, ovako!” – i silovito je zamahnuo ravnalom.

“Ali mrlje, Puranu”, natuknuo sam ja.

“Istina je - ali, ponizno molim, gospodine, pogledajte ovu kosu! Starim. Nećemo valjda mrlju-dvije što mi se omaknu za topla poslijepodneva oštro zamjeriti sijedim vlasima, gospodine. Starost je, pa čak i kad mrlja stranice, časna. Ponizno molim, gospodine, nas *obojica* starimo.”

Teško da sam mogao odoljeti takvom pozivanju na moju sućut. U svakom slučaju, uvidio sam da otići neće. Stoga sam donio odluku da mu dopustim ostati, odlučivši ipak voditi računa o tome da poslijepodne radi na manje važnim spisima.

Škarica, drugi na mom popisu, bio je momak nezdrave boje, sa zaliscima, sve u svemu razmjerno gusarske vanjštine. Imao je oko dvadeset pet godina. Uvijek sam ga smatrao žrtvom dviju mračnih sila – ambicije i loše probave. Ambiciju je odavala stanovita nestrpljivost koju je pokazivao prema dužnostima pukog perovođe, neopravdano prisvajanje strogo stručnih poslova, kao što je izvorno sastavljanje pravnih dokumenata. Loša se probava naslućivala po tome što je povremeno postajao nervozno otresit i razdražljiv do režanja te je čujno škrgutao zubima nad pogreškama počinjenim u prepisivanju; po nepotrebnim kletvama što ih je siktao više no izgovarao u žaru posla; a osobito u

trajnom nezadovoljstvu s visinom stola za kojim je radio. Premda vrlo domišljat i mehanički nadaren, Škarica nikako nije mogao namjestiti taj radni stol da mu bude po volji. Podmetao je pod njega iverje, različite komade drveta, odreske ljepenke, a najzad je otišao tako daleko da ga je pokušao minuciozno ugoditi pomoću presavijenih listova bugaćice. Ali nijedan izum nije valjao. Ako je radi olakšana položaja leđa nagnuo površinu stola pod ostrim kutom dobrano prema bradi i pisao kao čovjek koji umjesto radnog stola rabi strmi krov nizozemske kuće, izjavio bi da mu je prestala kolati krv u udovima i ruke mu trnu. Ako bi potom spustio stol do pasa i nakrivio se nad njim pišući, spopali bi ga mukli bolovi u leđima. Ukratko, istina je bila da Škarica nije znao što želi. Ili, ako je što i želio, onda se želio zauvijek otarasiti pisarskog stola. Njegovo se bolesno častohleplje očitovalo i tako što je rado primao posjete stanovitih osoba sumnjiva značaja u otrcanim kaputima, a nazivao ih je klijentima. Uistinu, znao sam da on ne samo što se povremeno ozbiljno petlja u politiku, već katkad sklapa poslove na sudu, a nije nepoznat ni na stepenicama Grobnice, gradskog zatvora. Međutim, imam valjanih razloga da vjerujem kako jedan takav koji ga je posjetio u mojoj kancelariji, a koji je razmetljivo tvrdio da je klijent, nije bio ništa drugo do vjerovnik, a navodni vlasnički list tek račun. Ali uza sve svoje mane i neugodnosti što mi ih je prouzrokovao, Škarica je, kao i njegov sunarodnjak Puran, bio za me vrlo koristan; pisao je brzo i uredno, i kad je htio, nije mu manjkalo gospodskog

držanja. Osim toga, uvijek se gospodski odijevao i tako usput služio na čast mojem uredu. Naprotiv, kad je riječ o Puranu, morao sam se dobro namučiti kako bih ga spriječio da me ne sramoti. Često je nosio umašćena odijela što su vonjala na gostionicu. Ljeti su na njemu visjele vrećaste hlače. Redengoti su mu se doimali upravo gnjusnima, a šešir mu ne bih ni štapom dotaknuo. Ali dok mi je šešir bio sporedan, jer su ga prirodna uljudnost i poštovanje, kao što i priliči Englezu u podređenu položaju, uvijek tjerali da ga skine onog časa kad uđe u prostoriju, redengot je bio nešto posve drugo. Razgovarao sam s njim o redengotima, ali nije od toga bilo vajde. Po svoj prilici se zapravo radilo o tome da čovjek s tako malim приходima ne može sebi priuštiti da istodobno nosi i raskošno lice i raskošan redengot. Kao što je Škarica jednom primijetio, Puran je novac trošio pretežno na crvenu tintu. Jednog zimskog dana darovao sam Puranu vlastiti, vrlo pristojan redengot – siv, podstavljen redengot koji je vrlo ugodno grijao, a kopčao se od koljena do vrata. Mislio sam da će Puran cijeliti tu uslugu, te ublažiti svoju naglu čud i posljedepodnevnih neposluh. Ali ne; uistinu vjerujem da je upravo to što se zakopčao u kaput topao poput perine imalo na njega pogubno djelovanje – prema istom onom načelu po kojem previše zobi kvari konja. Baš kao što se neposlušna, nemirna konj uzjoguni od zobi, tako se i Puran promijenio od redengota. Uzobijestio se. Bio je čovjek kojem blagostanje škodi.

Premda sam o Puranovoj navadi da dopusti sebi stanovite užitke imao vlastito mišljenje, ipak, kad je riječ o Škarici, bio sam čvrsto uvjeren da je on, ma kakve inače imao mane, bar trijezan momak. Ali njemu kao da je sama priroda služila kao vinar te ga kod rođenja tako temeljito ispunila razdražljivom čuđi nalik rakiji da mu dodatna pića nije nipošto trebalo. Kad se sjetim kako je u tišini kancelarije Škarica s vremena na vrijeme znao nestrpljivo ustati sa stolice, nagnuti se nad radni stol i, širom raskrivilši ruke, zgrabiti ga cijelog, pomaknuti ga i protresti, muklo pritom stružući po podu, kao da je stol kakva izopačena sila što ga hotimice želi onemogućiti i uzrupati, jasno uviđam da je za Škaricu i jedna čašica rakije bila potpuno suvišna. Srećom za mene, zahvaljujući posebnom uzroku – lošoj probavi – Škaričina razdražljivost i nervoza koja bi uslijedila uglavnom su se javljale ujutro, dok je poslije podne bio razmjerno pitom. Tako, budući da su Puranovi napadaji nastupali tek negdje oko dvanaest sati, nikad nisam morao izlaziti na kraj s njihovim čudačkim ponašanjem istodobno. Napadaji su im se smjenjivali kao vojnici na straži. Kad je Škarica bio na dužnosti, Puran se odmarao; i *vice versa*. S obzirom na okolnosti, bio je to zgodan prirodni raspored.

Đumbirko, treći na mom popisu, bio je dječak od kojih dvanaestak godina. Otac mu je bio kočijaš, sa željom da prije no što umre vidi kako mu sin udara sudačkim čekićem, a ne kočijaškim bičem. Stoga ga je poslao u moju kancelariju da uči pravo, te da mi bude potrkalo, čistač i pometač s plaćom

od jednog dolara tjedno. Imao je svoj mali pisaći stol, ali ga nije puno rabio. Kad bismo otvorili ladicu, u njoj bi se zatekla velika zbirka ljuski različitih vrsta koštunica. Zaista, za toga bistrog mladca plemenita pravna znanost nipošto nije bila tvrd orah. Jedna od važnijih Đumbirkovih dužnosti sastojala se u tome da Purana i Škaricu opskrbljuje kolačićima i jabukama, a nju je i najrevnije izvršavao. Budući da je prepisivanje pravnih spisa poslovično suh i prašnjav posao, moja dva pisara rado su i često vlažila usta sočnim jabukama sorte spitzenberg, što su se kupovale na brojnim tezgama uz carinarnicu i poštu. Đumbirka su također često slali i po onaj posebni kolačić od đumbira – malen, plosnat, okrugao i vrlo oštra teka, po kojem je dječak i dobio ime. Za hladna jutra, kad je posao gotovo stajao, Puran je proždirao na desetke tih kolačića kao da su prazne tanke oblatne – zaista, i prodaju ih po šest ili osam za peni – a struganje njegova pera mijesalo se s hruskanjem prhkkih komadića u ustima. Od svih poslijepodnevnih grešaka počinjenih u vatri i prenagljenoj žurbi, posebno ću spomenuti kako je jednom navlažio đumbirov kolačić među usnama i udario ga na hipoteku kao pečat. Tom prilikom za dlaku da ga nisam otpustio. Ali smekšao me poklonivši mi se na istočnjačku i rekavši:

“Ponizno držim gospodine, da je širokogrudno od mene što sam vam uštedio trošak za pečat.”

Moj se prvotni posao – prijenos vlasništva nekretnina, utvrđivanje posjedničkih prava i sastavljanje zakučastih povelja svih vrsta – znatno proširio kad sam dobio položaj višeg pristava. Sad je

bilo mnogo posla za pisare. Ne samo da sam morao požurivati pisare koji su već radili kod mene, već sam morao uzeti dodatnu pomoć.

Kao odgovor na moj oglas, jednog jutra na pragu kancelarije pojavio se – kako su vrata bila otvorena jer je bilo ljeto – nepomičan mlad čovjek. I sad vidim tu priliku – bezbojno uredan, pristojan da ti se smili, neizlječivo izgubljen! Bio je to Bartleby.

Nakon nekoliko riječi o njegovoj spremi, uzeo sam ga u službu, zadovoljan što će se mojem zboru pisara pridružiti čovjek tako iznimno stalozena držanja, jer sam se ponadao da bi to moglo blagotvorno utjecati na Puranovu nestalnu i Škaričinu žestoku ćud.

Već sam ranije morao napomenuti da su preklapna vrata od mutna stakla dijelila moj ured na dva dijela, od koji su jedan zauzimali moji pisari, a drugi ja. Već prema raspoloženju vrata sam ili širom otvarao ili držao zatvorenima. Odlučio sam da Bartlebyju dodijelim kutak pokraj preklapnih vrata, ali na mojoj strani, kako bi mi taj tihi čovjek bio nadomak ruke zatreba li obaviti kakvu sitnicu. Smjestio sam njegov pisaći stol tik uz bočni prozor u tom dijelu prostorije, prozorčić s kojeg se nekad postrance pružao pogled na čađava dvorišta i opeke, ali s kojeg se sada, zahvaljujući kasnijoj izgradnji, nije vidjelo ništa, premda je kroza nj dopiralo nešto svjetla. Na manje od metar od prozorskog okna uzdizao se zid, a svjetlo je dolazilo negdje odozgo, između dvije visoke zgrade, kao kroz kakav uzani otvor na kupoli. Kako bi razmještaj bio još povoljniji, dobio sam visoki zeleni složivi

paravan, koji će mi posve zakloniti Bartlebyja od pogleda, ali ga neće udaljiti od dosega glasa. Tako su se na stanoviti način združili osama i društvo.

U početku je Bartleby neobično mnogo pisao. Kao da je već dugo gladovao za nečim što bi prepisivao, moje spise doslovce je gutao. Nije bilo stanke za probavu. Radio je danju i noću, prepisivao uz svjetlo sunca i svjetlo svijetla. Bio bih zaista oduševljen njegovim marom da je radio veselo, Ali on je prepisivao šutljivo, bezbojno, mehanički.

Dakako, neodvojiv dio pisarova posla jest da provjeri točnost preslike, riječ po riječ. Kad u jednoj kancelariji rade dva ili više pisara, pomažu jedan drugome u savnjivanju tako da jedan čita prijepis, a drugi prati izvornik. To je vrlo dosadan, zamoran i umrtvljujući posao. Mogu lako zamisliti da bi čovjeku poletne naravi bio posve neizdržljiv. Ne mogu, na primjer, baš jamčiti da bi onaj vatreni pjesnik, Byron, smireno sjeo da zajedno s Bartlebyjem provjeri pravni spis od, recimo, pet stotina stranica gusto ispisanih vitičavim rukopisom.

Tu i tamo, u preši posla, i sâm sam znao pomoći u savnjivanju preslike i izvornika kakvog kraćeg spisa, a u tu svrhu dozvao bih Purana ili Škaricu. Kad sam smjestio Bartlebyja iza paravana sebi pri ruci, bilo je to između ostaloga i s ciljem da mi se nađe na usluzi pri takvom značajnom poslu. Negdje trećeg dana što je radio kod mene, čini mi se, i prije no što se pokazala potreba da se provjeri neki njegov prijepis, žurio sam dovršiti omanji posao u nekom postupku pa sam iznenada zazvao Bartlebyja. Onako u žurbi i prirodno oče-

kujući da će se trenutno pokoriti pozivu, sjedio sam glave pognute nad izvornikom, a desnu sam ruku ponešto nervozno ispružio postrance, držeći prijepis kako bi ga Bartleby, čim izađe iz svoje samotne izbe, mogao smjesta prihvatiti i prijeći na posao bez i najmanjeg otezanja.

Upravo sam u tom položaju sjedio kad sam ga pozvao i brzo iznio što želim da učini – to jest da sa mnom pregleda jedan mali spis. Zamislite moje iznenađenje, ne, moje zgražanje i užas kad je Bartleby, ne mičući se iz svog zasebnog odjeljka, posebno krotkim, ali odrješitim glasom odgovorio: “Radije ne bih.”

Sjedio sam časak u potpunoj tišini, pribirući zgromljena čula. Smjesta mi je sinulo da su me uši prevarile ili da je Bartleby potpuno pogrešno shvatio što sam rekao.

Ponovio sam zahtjev najrazgovjetnije što sam mogao; ali isto tako razgovijetno čuo se prijašnji odgovor: “Radije ne bih.”

“Radije ne”, ponovio sam poput jeke i skočio na noge u uzbuđenju, te prešao sobu u jednom koraku. “Kako to mislite? Jeste li sišli s uma? Hoću da mi pomognete da pregledam ovaj list, evo, uzmite ga”, i gurnuo sam spis prema njemu.

“Radije ne bih”, reče on.

Netremice sam se zagledao u njega. Lice mu je bilo izduženo i sabrano; sivo oko mutno smireno. Nijedna borica uzbuđenja nije mu namreškala obraz. Da se u njegovu držanju nazirala bar mrva nelagode, ljutnje, nestrpljenja ili drskosti; drugim riječima, da se kod njega očitovalo bilo što obično

i čovječno, nema dvojbe da bih ga bijesno izbacio iz ureda. Ali kako su stvari stajale, mogao sam isto tako prijetiti da ću na ulicu izbaciti svoje gipsano poprse Cicerona. Zurio sam u njega neko vrijeme, dok je on nastavio pisati, a zatim sam ponovno sjeo za svoj stol. To je vrlo neobično, pomislio sam. Što da čovjek radi? Ali posao me požurivao: zaključio sam da ću na to pitanje zasad zaboraviti i odložiti ga za buduću dokolicu. Pozvao sam Škaricu iz susjedne sobe i učas smo pregledali spis.

Nekoliko dana poslije tog događaja, Bartleby je dovršio četiri poduža spisa, četiri prijepisa svjedočenja što sam ih ovog tjedna saslušao na građanskom sudu. Preslike smo morali sravniti s izvornikom. Bila je to važna parnica i zahtijevala se posvemašnja točnost. Sve sam pripremio, te pozvao Purana, Škaricu i Đumbirka iz susjedne sobe, s namjerom da svakom od četvorice pisara dam u ruke jedan prijepis, a ja ću čitati iz izvornika. Tako su Puran, Škarica i Đumbirko zauzeli mjesta jedan do drugoga, svaki s listom u ruci, a ja sam pozvao Bartlebyja da se pridruži tom zanimljivom skupu.

“Bartleby! Požurite, čekam.”

Začulo se polagano struganje nogu stolice na nezastrtom podu i ubrzo se pojavio Bartleby na ulazu svoje pustinjačke izbe.

“Zašto sam potreban?” blago je upitao.

“Prijepisi, prijepisi”, rekao sam užurbano. “Moramo ih pregledati. Evo” – i pružio sam mu četvrti primjerak.

“Radije ne bih”, reče on i nečujno iščezne iza paravana.

Na nekoliko trenutaka prometnuo sam se u stup soli, ustobočen na čelu svoje sjedeće kolone činovnika. A onda sam se pribrao, primaknuo se paravanu i zatražio objašnjenje za to neobično ponašanje.

“Zašto odbijate?”

“Radije ne bih.”

Da je posrijedi bio bilo tko drugi, smjesta bih se strahovito ražestio, prezreo svaku daljnju raspravu i sramotno ga odstranio iz svoje blizine. Ali bilo je nečeg u Bartlebyju što me ne samo čudnovato razoružavalo, već me nekako čudesno diralo i dovodilo u nepriliku. Počeo sam mu razložno dokazivati.

“Vaše se prijepise spremamo pregledavati. Za vas je to ušteda rada, jer ćemo jednim čitanjem usporediti sva četiri primjerka. To je uobičajeni postupak. Svaki pisar mora pomoći da se pregleda njegov prijepis. Nije li tako? Nećete li nešto reći? Odgovorite!”

“Radije ne bih”, odgovorio je glasom zvonkim poput flaute. Učinilo mi se da je, dok sam mu se obraćao, pomno promozgao svaku moju tvrdnju i potpuno razumio što sam mislio; nije mogao pobiti zaključak što se neodoljivo nametao; ali istodobno neki su ga izvanredno važni razlozi nagnali da odgovori onako kako je odgovorio.

“Odlučili ste, dakle, ne poslušati moj zahtjev, zahtjev koji je u skladu s uobičajenim postupkom i zdravim razumom?”

Ukratko mi je dao do znanja da je moja prosudba u toj stvari ispravna. Da: njegova je odluka nepoziva.

Nerijetko se događa da se čovjek, kad ga tko smete na kakav nečuven i silno nerazuman način, pokoleba u svojim najčvršćim uvjerenjima. Počinje nekako nejasno naslućivati da su, koliko god se to činilo čudnim, i pravda i razumno rasuđivanje na onoj drugoj strani. Stoga se, ako su nazočne nepristrane osobe, okreće njima da nekako potkrijepi vlastitu posrnulu prosudbu.

“Puranu”, rekao sam, “što mislite o tome? Nisam li u pravu?”

“Ponizno molim, gospodine”, reče Puran glasom suzdržanim koliko je to moguće, “držim da jeste.”

“Škarice”, rekao sam, “što vi mislite o tome?”

“Mislim da bih ga ja izbacio iz ureda.”

(Čitatelj istančana zapažanja ovdje će primijetiti da je, kako je bilo jutro, Puranov odgovor izražen uljudnim i smirenim riječima, a Škarica odvrća razdražljivo. Ili da ponovim prijašnju rečenicu, Škaričino loše raspoloženje bilo je na dužnosti, dok se Puranovo odmaralo.)

“Đumbirko”, rekao sam, u želji da pridobijem i najmanju podršku u svoju korist, “što ti misliš o tome?”

“Mislim, gospodine, da njemu *fali koja daska*”, odvratio je Đumbirko i iskezio se.

“Čujete što kažu”, rekao sam i okrenuo se prema paravanu. “Sad iziđite i izvršite svoju dužnost.”

Ali nije mi se udostojao odgovoriti. Trenutak sam razmišljao u bolnoj nedoumici. Ali i opet me posao požurivao. Ponovno sam odlučio da razmatranje te dvojbe odložim za neku buduću dokoli-

cu. Uz malo muke krenuli smo savnjivati spise bez Bartlebyja, premda je nakon svake stranice ili dvije Puran smjerno iznosio svoje mišljenje kako je to krajnje neuobičajen postupak, dok se Škarica vrpeljio u stolici u nervozu od želučanih smetnji i povremeno kroz stisnute zube škrgućući siktao kletve na tvrdoglavog vola iza paravana. A što se njega (Škarice) tiče, ovo je prvi i posljednji put da obavlja tuđi posao bez naplate. Za to je vrijeme Bartleby sjedio u svojoj pustinjačkoj izbi, nesvjestan bilo čega osim vlastita čudnovatog posla kojim se ondje bavio.

Prošlo je nekoliko dana, pisar je bio zaposlen s još jednim podužim prijepisom. Njegovo nedavno neobično ponašanje navelo me da ga pomno pratim. Zapazio sam da nikad ne odlazi na ručak; zapravo, da nikad nikamo ne ide. Koliko je meni osobno bilo poznato, još uopće nije izišao iz kancelarije. Boravio je u svom kutu kao na vječnoj straži. Međutim, negdje oko jedanaest sati ujutro primijetio bih da Đumbirko prilazi otvoru na Bartlebyjevu paravanu kao da ga je tko bez riječi dozvao kretnjom koju nisam mogao vidjeti otuda gdje sam sjedio. Dječak je zatim odlazio iz ureda zveckajući s nekoliko novčića i vraćao se sa šakom đumbirovih kolačića koje je isporučivao u pustinjačku izbu, a kao nagradu za trud dobivao je dva kolačića.

Dakle, on živi na đumbirovim kolačićima, zaključio sam; nikad ne jede ručak u pravom smislu riječi; mora da je vegetarijanac, dakle; ali ne; nikad ne jede povrće, ne jede ništa osim kolačića

od đumbira. Um mi je stao bluditi mislima o mogućim posljedicama što ih na ljudski organizam može imati prehrana isključivo đumbirovim kolačićima. Đumbirovi kolačići zovu se tako jer sadrže đumbir kao jedan od glavnih sastojaka, onaj koji im daje konačni okus. Onda, što je đumbir? Ljutkasti začim oštra teka. Je li Bartleby oštro i ljutkasto začinjeno? Nipošto. Đumbir, dakle, nije djelovao na Bartlebyja. Po svoj prilici, radije nije htio da djeluje.

Ništa tako teško ne pada ozbiljnu čovjeku kao pasivni otpor. Kad osoba kojoj se opiru nije sasvim nečovječne naravi, a onaj koji pruža otpor posve je neškodljiv u toj pasivnosti, onda će onaj prvi, kad je dobre volje, pokušati blagonaklono u mašti protumačiti ono što očito ne može riješiti razumom. I tako sam ja uglavnom promatrao Bartlebyja i njegove postupke. Jadnik! mislio sam, on ne smjera zlo; očito nije hotimice drzak; njegovo držanje dovoljno jasno pokazuje da je to osobenjačko ponašanje nenamjerno. Meni je od koristi. Mogu s njim izići na kraj. Ako ga otpustim, sva je prilika da će ga zapasti neki manje netrpeljiv poslodavac, koji će biti grub prema njemu, a možda ga i otjerati da kao bijednik umre od gladi. Da. Ovako mogu jeftino sebi pribaviti ugodnu samohvalu. Sprijateljiti se s Bartlebyjem; podilaziti mu u njegovoj čudnoj svojeglavosti stajat će me malo ili ništa, a u duši ću do tle nakupiti zalihe koje će se kasnije pokazati slatkim zalogaajem za moju savjest. Ali to raspoloženje nije u mene bilo postojano. Pasivnost Bartlebyjeva kadšto me uzrujavala. Nešto me čudnovato pod-

badalo da se s njim susretnem u novom sukobu – ne bih li i kod njega užegao iskru ljutnje koja bi se mogla mjeriti s mojom vlastitom ljutnjom. Ali zaista, jednako sam se tako mogao truditi da upalim vatru tarući članke prstiju o komadić vindsorskog sapuna. Jednog poslijepodneva, međutim, zli je nagon u meni nadvladao i odigrao se sljedeći kratki prizor.

“Bartleby”, rekao sam, “kad prepisete sve te spise, pregledat ću ih s vama.”

“Radije ne bih.”

“Kako to? Valjda ne mislite ustrajati u tim svojeglavim hirovima?”

Nema odgovora.

Širom sam otvorio preklapna vrata te, okrenuvši se Puranu i Škarici, uzviknuo:

“Bartleby već drugi put kaže da neće pregledavati svoje prijepise. Što mislite o tome, Puranu?”

Valja se prisjetiti da je bilo poslije podne. Puran je sjedio i žario se poput mjedenog kotlića; ćelava mu se glava pušila; ruke mu vrludale među umrljanim papirima.

“Što mislim o tome?” zaurlikne Puran. “Mislim da ću mu ja doći tamo iza paravana i namlatiti ga kao vola u kupusu!”

Tako govoreći, Puran ustane i namjesti šake u borilački stav. Već je pohrlio ispuniti obećanje kad sam ga zaustavio, uplašen zbog posljedica izazvanih time što sam neoprezno raspirio Puranovu ratobornost poslije ručka.

“Sjednite, Puranu”, rekao sam, “i čujmo što Škarica ima reći. Što mislite o tome, Škarice? Ne bi

li bilo opravdano da smjesta otpustim Bartlebyja?”

“Oprostite, gospodine, ali na vama je da to odlučite. Držim njegovo ponašanje krajnje neobičnim i, zaista, što se tiče Purana i mene, nepravičnim. Ali možda je to samo prolazni hir.”

“Ah!” uzviknuo sam ja. “Stubokom ste dakle promijenili mišljenje - sad o njemu govorite vrlo blago.”

“Sve je to od piva”, usklikne Puran, “blagost je posljedica piva - Škarica i ja danas smo zajedno ručali. Vidite kako sam ja blag, gospodine. Da ga namlatim?”

“Pretpostavljam da govorite o Bartlebyju. Ne, ne danas, Puranu”, odvratio sam. “Molim vas, sklonite pesnice.”

Zatvorio sam vrata i iznova se zaputio do Bartlebyja. Osjetio sam kako me dodatni poticaji upravo napasno mame da pohitam u susret sudbini. Gorio sam od želje da se opet pobuni protiv mene. Sjetio sam se da Bartleby nikad ne izlazi iz ureda.

“Bartleby”, rekao sam, “Đumbirko nije tu; možete li skočiti do pošte (pošta je bila udaljena samo tri minute hoda) i pogledati ima li što za mene.”

“Radije ne bih.”

“Nećete?”

“Radije ne.”

Odteturao sam do pisaćeg stola i sjeo duboko u mislima. Ponovno me stala proganjati ona ista jalova, ali uporna potreba. Postoji li još nešto čime bih se mogao dovesti u položaj da me sramotno uvrijedi to usukano, bijedno čeljade? – moj unaj-

mljeni činovnik? Što još postoji, koji još savršeno razuman zahtjev koji će mi nedvojbeno odbiti?

“Bartleby!”

Nema odgovora.

“Bartleby!” glasnije.

Nema odgovora.

“Bartleby!” zaurlikao sam.

Kao pravi duh, u skladu sa zakonima magijskog zazivanja, na treći poziv pojavio se na ulazu svoje pustinjačke izbe.

“Pođite u drugu sobu i kažite Škarici da dođe ovamo.”

“Radije ne bih”, odvrati on polagano, glasom punim poštovanja, i nečujno nestane.

“Vrlo dobro, Bartleby”, rekao sam onim tihim, i vedrim i strogim, pribranim glasom, koji daje naslutiti čvrstu nakanu da vrlo brzo uslijedi strahovita kazna. U tom trenutku sam gotovo i namjeravao nešto slično poduzeti. Ali u cjelini, kako se bližilo vrijeme ručku, zaključio sam kako je najbolje da stavim šešir na glavu i odem kući za taj dan, jer me tištilo što mi je duh tako zbunjen i smućen.

Da li da priznam? Čitava ta stvar okončala se tako što je postalo ustaljenom činjenicom moje kancelarije da blijedi, mladi pisar po imenu Bartleby ima tu radni stol; da prepisuje za mene po uobičajenoj cijeni od četiri centa po foliju (sto riječi); ali je trajno izuzet od pregledavanja posla koji je obavio, a ta je dužnost prebačena na Purana i Škaricu, nedvojbeno kao kompliment njihovoj većoj točnosti; što više, rečeni Bartleby nije nikad, ni u kojem slučaju, mogao biti poslan da obavi ni

najtričaviji zadatak bilo koje vrste; pa čak i kad bi ga se najljepše zamolilo da štogod preuzme na sebe, bilo je općenito prihvaćeno da on “radije ne bi” – drugim riječima, da će glatko odbiti.

Kako su dani prolazili, sve sam se više mirio s Bartlebyjem. Njegova postojanost, neovisnost o bilo kakvom poroku, neprestana radišnost (osim kad bi odlučio utonuti duboko u misli stojeći iza svog paravana), posvemašnja smirenost, njegovo uvijek isto ponašanje bez obzira na okolnosti učinile su ga dragocjenom prinovom. Najbolje je bilo ovo – *on je uvijek bio tu* – prvi ovdje ujutro, neprestano nazočan tijekom dana i posljednji ovdje uvečer. Imao sam potpuno povjerenje u njegovo poštenje. Znao sam da su moji najdragocjeniji spisi sigurni u njegovim rukama. Katkad uz sve obzire ipak nisam mogao a da ne padnem u grčevitu vatru zbog njega. Jer bilo je iznimno teško držati na umu sve one čudne osobitosti, privilegije i nečuvene iznimke koje su sačinjavale prešutne uvjete da Bartleby ostane u mojoj kancelariji. Tu i tamo, u gorljivoj želji da što prije obavim kakav hitan posao, nesmotreno bih kratkim, odsječnim tonom pozvao Bartlebyja da, recimo, stavi prst na uzao crvene trake kojom upravo vezujem neke spise. Dakako, iza paravana je beziznimno stizao odgovor “Radije ne bih”; i onda, kako može ljudski stvor s običnim slabostima ljudske prirode izdržati a da ogorčeno ne uzvikne nad takvim izopačenim, takvim nerazumnim ponašanjem. Međutim, svako daljnje odbijanje te vrste meni upućeno samo je umanjivalo mogućnost da ponovim takvu nesmotrenost.

Ovdje moram reći da je, kao što je običaj većine odvjetnika koji imaju kancelarije u gusto napučenim uredskim zgradama, postojalo nekoliko ključeva mojih vrata. Jedan je imala žena koja je stanovala u potkrovlju i jednom tjedno ribala, a jednom dnevno mela i brisala prašinu u mojim prostorijama. Drugi je bio kod Purana radi jednostavnosti. Treći sam ja katkad nosio u džepu. Nisam znao kod koga je četvrti.

Dakle, jednog nedjeljnog jutra slučajno sam pošao u crkvu sv. Trojstva da čujem slavnog propovjednika i, kako sam se razmjerno rano tamo zatekao, pomislih, odšetat ću načas do ureda. Srećom sam uza se imao svoj ključ; ali kad sam pokušao otključati vrata, osjetio sam kako mi se nešto opire s unutrašnje strane brave. Vrlo iznenađen, uzviknuo sam; na moje zaprepaštenje iznutra se okrenuo ključ, vrata su se odškrinula te je provirilo mršavo obličje i pojavila se Bartlebyjeva spodoba u košulji i u čudnovatom, otrcanom donjem rublju; tiho mi je rekao kako žali, ali upravo je u velikom poslu i – radije me ne bi ovoga časa pustio unutra. Što više, u nekoliko kratkih riječi dodao je kako je možda najbolje da dva-tri puta prošetam ulicom, a dotad će on po svoj prilici završiti s poslovima.

Posve neočekivana pojava Bartlebyja koji obitava u mojoj kancelariji u nedjelju ujutro, i to s nekim sumornim gospodskim *nehajem*, a uza sve to ipak čvrst i pribran, tako je čudnovato na mene djelovala da sam se nesuzdržljivo povukao od vlastitih vrata kako je on htio. Ali ne bez mnogobrojnih uboda nemoćne pobune protiv tihog

bezobrazluka tog neobičnog pisara. Upravo me ta čudesna blagost ne samo razoružavala, već me tako reći i onesposobila. Držim, naime, da je čovjek privremeno onesposobljen kad mirno dopušta svom najamniku da mu zapovijeda i naređuje mu da se udalji iz vlastite kancelarije. Što više, obuzimala me nelagoda dok sam mislio o tome što Bartleby zaboga traži u mojoj kancelariji u košulji i općenito razodjevenom i razbarušenom stanju u nedjelju ujutro. Je li posrijedi nešto nezgodno? Ne, to ne dolazi u obzir. Ne može se ni načas pomisliti da je Bartleby nećudoredan čovjek. Ali što onda ovdje radi? – prepisuje? Ne, niti to, kakve god čudačke sklonosti imao, Bartleby je čovjek koji nadalje drži do doličnog ponašanja. Nikad on ne bi za radni stol sjeo u stanju koje graniči s golotinjom. Osim toga, nedjelja je; a nešto me u Bartlebyju priječilo čak i zamisliti da bi on kakvim svjetovnim poslom prekršio pravila umjesnog ponašanja toga dana.

Svejedno mi se duh nije umirio; i prožet nemirnom znatiželjom najzad sam se vratio do kancelarije. Ništa me nije omelo da stavim ključ u bravu, otvorim vrata i uđem. Bartlebyja nije bilo na vidiku. Sa strepnjom sam se osvrtao, zavirio iza njegovog paravana; ali bilo je posve jasno da ga nema. Kad sam pomnije pregledao prostorije, zaključio sam kako Bartleby mora da je stanovito vrijeme jeo, odijevao se i spavao u mojoj kancelariji, a sve to bez tanjura, zrcala i kreveta. Pojastučeno sjedalo klimava starog divana u kutu gotovo se neprimjetno ulegnulo tamo gdje je počivalo mrša-

vo tijelo. Ispod njegova pisaćeg stola pronašao sam smotani pokrivač; ispod rešetke u praznom kamenu kutiju s laštilom i četku; na stolici limeni lavor sa sapunom i otrcanim ručnikom; u novinskom papiru nešto mrvica đumbirovih kolačića i komadić sira. Da, pomislio sam, posve je očito da se Bartleby ovdje udomio, i tu posve sam živi u samačkom stanu. Smjesta potom čitavog me preplavila samo jedna misao: kakva se jadna, turobna usamljenost tu otkriva! Njegovo je siromaštvo veliko, ali kako je užasna njegova samoća! Razmislite časuk o tome. U nedjelju je Wall Street napušten kao Petra, a i u uvečer svakog dana tu vlada pustoš. I ova zgrada, koja za dana bruji marljivim radom i životom, kad padne noć tek šuplje odjekuje prazninom i čitave nedjelje je pusta. I ovdje se nastanio Bartleby, jedini promatrač samoće koju je vidio gusto napućenu – neka vrsta bezazlenog, preobraženog Gaja Marija koji tuguje u ruševinama Kartage.

Prvi put u životu obuzela me duboka, bolna sjeta. Do tada sam iskusio samo pomalo slatku tugu. Sad me naša ljudska povezanost neodoljivo povukla u nužnost. Sjetna sućut zajedničke sudbine! Jer i ja i Bartleby sinovi smo Adamovi. Sjetio sam se šarene svile i ozarenih lica koje sam danas vidio kako u svečanoj odjeći poput labudova plove niz Mississippi glavne ulice, i kad sam ih usporedio s blijedim pisarom, pomislio sam u sebi: ah, sreća mami na sebe svjetlo te držimo da je svijet veseo; ali jad se krije podalje te držimo da jada i nema. Ta tužna maštanja – nedvojbeno tek tlapnje bolesna i smućena uma – navele su me na druge,

manje općenite misli o čudačkom Bartlebyjevom ponašanju. Nagovještaji čudnovatih otkrića lebđeli su oko mene. Prividjela mi se pisarova blijeđa prilika kako leži umotana u mrtvačku ponjavu, među ravnodušnim neznancima.

Odjednom me nešto privuče Bartlebyjevu zaključanu stolu, gdje je u bravi naočigled visio ključ.

Ne mislim ništa zla, ne želim zadovoljiti kakvu beščutnu radoznalost, pomislio sam; osim toga, stol je moj, a tako i ono što je u njemu, pa ću dopustiti sebi slobodu da pogledam unutra. Sve je bilo pažljivo pospremljeno, papiri uredno složeni. Uklonio sam gomile spisa i naslijepo gurnuo ruku u duboke, skrovite pretince. Ubrzo sam nešto napipao i izvukao. Bio je to stari platneni rubac, težak i zavezan u čvor. Razvezao sam ga i vidio da je to štedna kasica.

Sad sam se prisjetio svih onih tihih, tajnovitih pojava što sam ih kod njega primijetio. Sjetio sam se da nikad nije govorio osim da odgovori; da ga, premda je tu i tamo imao razmjerno mnogo slobodnog vremena, nikad nisam vidio da čita – ne, čak ni novine; da je dugo znao stajati kraj sumračnog prozorčića iza paravana i zuriti u mrtvi zid od opeke; posve sam bio siguran da nikad nije zakoračio ni u jednu krčmu niti gostionicu; a njegovo je blijedo lice jasno kazivalo da nikad ne pije pivo kao Puran, pa čak ni čaj ni kavu kao ostali svijet; da, koliko je meni poznato, nikad nikamo ne ide; da nikad nije izišao u šetnju, osim ako baš ovog časa ne šeće; da mi nije htio reći tko je, niti odakle

dolazi, niti ima li ikog svog na ovom svijetu; i da se, premda tako mršav i blijed, nikad nije žalio na zdravlje. A više od svega sjetio sam se stanovita nesvjesnog izraza neke bezbojne – kako da to nazovem? – bezbojne bahatosti, recimo, ili točnije, neke stroge uzdržljivosti koja me upravo zastrašila te sam se pitomo pomirio s njegovim čudaštvom, tako da sam ga se bojao zatražiti da obavi ma i najmanju usputnu sitnicu, čak i kad sam dobro znao, po tome što se dugo uopće ne bi micao, da iza svog paravana zacijelo stoji zanesen u misli buljeći u mrtvi zid.

Dok sam sve to prevrtao u mislima i povezi-vao s upravo otkrivenom činjenicom da je moju kancelariju pretvorio u svoj dom i stalno mjesto boravka, i ne smetnuvši s uma njegovu bolesnu ćudljivost, dakle, dok sam sve to prevrtao u mislima, postupno mi se povratio razbor. Prvo sam osjetio samo čistu sjetu i najiskrenije sažaljenje; ali upravo razmjerno s tim kako je Bartlebyjeva samoća rasla i rasla u mojoj mašti, tako se ista ta sjeta pretopila u strah, a sažaljenje u odvratnost. Istina je, a i užasno, da do stanovite točke pomisao ili slika bijede bude u nama najplemenitije osjećaje; ali u nekim posebnim slučajevima, iza te točke više ne. Griješe oni koji će ustvrditi da to beziznimno možemo zahvaliti prirođenoj sebičnosti ljudskoga srca. To je prije posljedak uzaludnosti pokušaja da se izliječi razbuktala i organska bolest. Osjetljivu biću sažaljenje nerijetko pričinja bol. A kad najzad uvidimo da takvim sažaljenjem ne možemo djelotvorno pomoći u nuždi, zdrav razum nalaže srcu

da ga odbaci. Ono što sam toga jutra vidio, uvjerilo me da je pisar žrtva prirođena, neizlječivog poremećaja. Mogao bih priskočiti u pomoć njegovu tijelu, ali tijelo ga ne boli; njegova duša pati, a dušu ne mogu dosegnuti.

Nisam izvršio nakanu da odem u crkvu sv. Trojstva toga jutra. Ono što sam vidio oduzelo mi je snagu za odlazak u crkvu. Uputio sam se prema kući razmišljajući što da učinim s Bartlebyjem. Naposljetku sam ovako odlučio – idućeg jutra mirno ću mu postaviti nekoliko pitanja, u vezi s njegovom prošlošću itd., a odbije li odgovoriti mi otvoreno i bez ograda (a pretpostavljao sam da radije ne bi), tad ću mu dati novčanicu od dvadeset dolara povrh onoga što mu dugujem i reći mu kako mi njegove usluge više nisu potrebne, ali da ću mu, ako ikako mogu, od sveg srca pomoći, osobito bude li se želio vratiti u svoje rodno mjesto, gdje god ono bilo, u kojem slučaju ću rado podmiriti troškove puta. Što više, zatreba li mu bilo kad nakon povratka kući kakva pomoć, može računati s tim da će na pismo dobiti odgovor.

Osvanulo je sljedeće jutro.

“Bartleby”, blago sam ga zazvao iza paravana.

Nema odgovora.

“Bartleby”, rekao sam još blažim glasom, “dođite ovamo; neću tražiti da radite ništa što radije ne biste, jednostavno hoću s vama razgovarati.”

Nakon tih riječi on mi se nečujno pojavi pred očima.

“Hoćete li mi reći, Bartleby, gdje ste rođeni?”

“Radije ne bih.”

“Hoćete li mi reći *bilo što* o sebi?”

“Radije ne bih.”

“Ali kakav razuman prigovor možete imati tome da sa mnom govorite? Ja sam vam naklonjen.”

Dok sam govorio, nije gledao mene, već je prikovao pogled u Ciceronovo poprsje koje je stajalo točno iza mjesta gdje sam sjedio, kojih petnaest centimetara iznad moje glave.

“Kakav je vaš odgovor, Bartleby”, rekao sam, nakon što sam poduže čekao da nešto kaže, a za to vrijeme lice mu se nije ni pomaklo, osim jedva primjetnog drhtaja bijelih, istanjenih usana.

“U ovom času radije ne bih ništa odgovorio”, reče on i povuče se u svoju pustinjačku izbu.

Priznajem da je to bilo zaista slabički od mene, ali njegovo me držanje u ovoj zgodi razdražilo. Ne samo da sam kod njega nazirao neki mirni prezir, već mi se njegova tvrdoglavost činila nezahvalnom, s obzirom na to da se ne može zaniijekati da sam s njim dobro postupao i bio prema njemu popustljiv.

I ponovno sam sjedio i razmišljao što mi je činiti. Ma koliko da me uvrijedilo njegovo ponašanje, i ma koliko čvrsto odlučio da ga otpustim čim dođem u ured, ipak sam osjetio kako mi nešto čudnovato i praznovjerno kuca u srcu i zabranjuje mi da izvršim što sam nakanio, i naziva me zlikovcem usudim li se dahnuti ma i jednu gorku riječ protiv ovog najosamljenijeg od čitava čovječanstva. Najzad sam prisno privukao stolicu iza njegova para-

vana, sjeo i rekao: “Dobro onda, Bartleby, pustimo vašu prošlost; ali dopustite mi da vas prijateljski zamolim da se koliko možete priklonite običajima u ovom uredu. Recite da ćete sutra ili preksutra pomoći da se pregledaju spisi. Ukratko, recite da ćete se za dan ili dva početi ponašati nešto razumnije – recite to, Bartleby.”

“U ovom času radije se ne bih ponašao razumnije”, glasio je njegov pomalo bezbojan odgovor.

U tom trenutku otvorila su se preklopna vrata i prišao nam je Škarica. Djelovao je kao da je proveo osobito lošu noć, zahvaljujući probavnim smetnjama težim nego inače. Uspio je čuti posljednje Bartlebyjeve riječi.

“*Radije ne bi, ha?*” zaškrgutao je Škarica. “Dao bih ja njemu *radije* da sam na vašem mjestu, gospodine”, obraćajući se meni, “dao bih ja njemu *radije*. Pokazao bih mu što bi on *radije*, ta tvrdoglava mazga! Što to sad *radije* ne bi učinio?”

Bartleby nije ni okom trepnuo.

“Gospodine Škarica”, rekao sam, “*radije* bih da se na trenutak povučete.”

U posljednje vrijeme nekako mi je u naviku prešlo nehotice rabiti riječ “*radije*” u svim mogućim, ne baš posve prikladnim prilikama. Ježio sam se od pomisli da je dodir s pisarom već ozbiljno utjecao na moje duševno zdravlje. A kakve bi još gore, još korjenitije poremećaje mogao izazvati? Ta zebnja nemalo je djelovala na moju odluku da poduzmem prijeke mjere.

Dok je Škarica odlazio, kisela i natmurena lica, Puran je uljudno i skrušeno prišao.

“Ponizno molim, gospodine”, reče on, “jučer sam razmišljao o ovom Bartlebyju, i mislim, kad bi on bar radije svakoga dana popio litru dobrog piva, to bi ga znatno okrijepilo te bi mogao pomoći u pregledavanju spisa.”

“I vi ste, dakle, poprimili tu riječ”, pomalo sam uzbuđeno primijetio.

“Ponizno molim, gospodine, koju riječ?” upita Puran i s mnogo poštovanja se ugura u tijesan prostor iza paravana, tako da sam se sudario s pisarom. “Kuju riječ, gospodine?”

“Radije bih da me ovdje ostavite nasamu”, reče Bartleby, kao da je uvrijeđen što mu u njegovu miru dodijava svjetina.

“To je ta riječ, Purane”, rekao sam, “*to*.”

“Oh, *radije*? Oh, da, smiješna riječ, ja sâm nikad se njome ne koristim. Ali gospodine, kao što sam rekao, kad bi on bar *radije*...”

“Puranu”, prekinuo sam ga, “molim vas, povučite se.”

“Oh, naravno, gospodine, ako biste tako *radije*.”

Kako je Puran otvorio vrata da ode, Škarica me na trenutak, sjedeći za svojim stolom, spazio i upitao da li bih *radije* da stanoviti dokument prepíše na plavom ili na bijelom papiru. Nije ni najmanje podrugljivo naglasio riječ *radije*. Bilo je očito da mu se posve nesvjesno skotrljala s jezika. Pomislio sam u sebi, pouzdano se moram otarasiti tog poremećenog čovjeka, jer je već do neke mjere zavrtio jezicima, ako ne još glavama, mene i mojih činovnika. Ali držao sam mudrim da mu ne kažem odmah kako ga otpuštam.

Sljedećeg dana primijetio sam da Bartleby ništa ne radi, samo stoji kraj prozora i zadubljen u misli zuri u mrtvi zid. Kad sam ga upitao zašto ne piše, rekao je kako je odlučio da više neće pisati.

“Molim, kako to? Što je sad to?” uzviknuo sam, “nećete više prepisivati?”

“Neću više.”

“A što je tome razlog?”

“Zar ne vidite i sami što je razlog”, ravnodušno je odgovorio.

Pažljivo sam ga promotrio i primijetio kako su mu oči mutne i staklaste. Smjesta mi je sinulo da je možda neuobičajeno revnim prepisivanjem kraj mračnog prozorčića u onih prvih nekoliko tjedana što je bio kod mene privremeno oštetio vid.

To me ganulo. Rekao sam nešto da izrazim sućut. Natuknuo sam kako je dakako, vrlo razborito što se neko vrijeme uzdržava od pisanja i nago-varao ga da iskoristi tu priliku te se bavi zdravom tjelovježbom na svježem zraku. To međutim nije prihvatio. Nekoliko dana kasnije dva moja činovnika nisu bila nazočna, a kako sam veoma žurio da odašaljem neka pisma na poštu, pomislio sam da će Bartleby, kad ionako ništa pod milim Bogom ne radi, biti manje tvrdokoran nego obično i odnijeti ta pisma na poštu. Ali on je glatko odbio. Tako sam, na svoju veliku nepriliku, pošao sam.

Dani su prolazili jedan za drugim. Nisam mogao odrediti popravlja li se Bartlebyjev vid ili ne. Sudeći po izgledu, činilo mi se da se popravlja. Ali kad sam ga o tome pitao, uskratio mi je odgovor. U svakom slučaju, prepisivao nije. Najzad, nakon

mog upornog traženja, obavijestio me da zauvijek prestaje s prepisivanjem.

“Kako?” uzviknuo sam. “Recimo da vam se vid popravi, da bude bolji nego bilo kad prije, ni tada ne biste prepisivali?”

“Prestao sam prepisivati”, odvrati on i klizne iz vida.

Ostao je, kao i uvijek, neodvojivim dijelom moje kancelarije. Ne, postao je još više neodvojiv nego prije, ako je to uopće moguće. Što sam mogao? Odbija bilo što raditi u kancelariji, zašto onda da ostane? Jednostavno govoreći, postao je mlinskim kamenom oko moga vrata, ne samo beskoristan poput ogrlice, već i tegoban za nošenje. A ipak sam ga žalio. Ne govorim čitavu istinu kad kažem da mi je sam po sebi povremeno uzrokovao nelagodu. Da je samo imenovao bar jednog rođaka ili prijatelja, smjesta bih im pisao i zatražio da jadnika odvezu u kakvo prikladno prihvatilište. Ali on kao da je bio sam, potpuno sam u svemiru. Majušna olupina usred Atlantika. Naposljetku su potrebe povezane s poslom prevladale nad svim ostalim obzirima. Pristojno koliko sam mogao, rekao sam Bartlebyju da u roku od šest dana mora bezuvjetno otići iz ureda. Upozorio sam ga da se u međuvremenu pobrine da pronađe sebi drugi smještaj. Ponudio sam mu pomoć u tome, ako on sam poduzme prvi korak u preseljenju. “A kad me najzad napustite, Bartleby”, dodao sam, “gledat ću da ne odete odavde potpuno nezbrinuti. Šest dana od ovog časa, zapamtite.”

Po isteku tog vremena, provirio sam iza paravana, i gle! Bartleby je bio tamo.

Zakopčao sam kaput, pribrao se, polako mu prišao, kucnuo ga po ramenu i rekao:

“Došlo je vrijeme, morate otići odavde. Ja vas žalim, ovdje je novac; ali morate otići.”

“Radije ne bih”, odgovorio je, i dalje leđima okrenut prema meni.

“*Morate.*”

On je šutio.

Dakle, imao sam neograničeno povjerenje u posvemašnju čestitost tog čovjeka. Često mi je znao vraćati novčiće od šest penija i šilinge što sam ih nepažnjom ispustio na tlo, jer ja naginjem tome da se vrlo nemarno ponašam u takvim tricama. Stoga postupak koji je uslijedio nećemo držati neobičnim.

“Bartleby”, rekao sam, “dugujem vam dvanaest dolara na račun; ovdje su trideset i dva dolara. Ovih dvadeset više vaši su – primajte li ih?” – i pružio sam mu novčanice.

Ali on se nije ni pomaknuo.

“Onda ću ih ostaviti ovdje”, i položio sam ih ispod pritiskivača za papir na stolu. A potom sam uzeo šešir i štap, pošao prema vratima i, mirno se okrenuvši, dodao:

“Kad uklonite sve svoje stvari iz kancelarije, Bartleby, zaključat ćete vrata, naravno, jer su za danas svi otišli osim vas, i molim vas, gurnite ključ pod otirač tako da ga ujutro nađem. Više vas neću vidjeti, zato zbogom. Ako vam na vašem novom mjestu boravka mogu bilo kako ići na ruku, nei-

zostavno me obavijestite pismom. Zbogom, Bartleby, i sretno.”

Ali on nije odgovorio ni jednom riječju. Poput posljednjeg preostalog stupa kakva porušenog hrama, stajao je nijem i osamljen posred ionako puste sobe.

Dok sam hodao prema kući u zamišljenom raspoloženju, taština mi nadvlada samilost. Nisam mogao a da ne počnem sebi silno umišljati zbog toga što sam se majstorskim postupkom riješio Bartlebyja. Zovem to majstorskim, a tako mora djelovati svakom tko nepristrano razmišlja. Ljepota mog postupka kao da se sastojala u savršenoj mirnoći. Nije tu bilo prostačkih prijetnji, nikakva razmetanja, nikakva svadljivog nasilništva, ni bijesnog koračanja gore-dolje po sobama, ni izvikivanja žestokih zapovijedi Bartlebyju da se smjesta pokupi sa svojim prosjačkim prnjama. Ništa takvo. Nisam glasno naredio Bartlebyju da ode – kao što bi to učinio slabiji duh od mojega – već sam uzeo kao temeljnu pretpostavku da on mora otići i na toj pretpostavci izgradio sve što sam imao kazati. Što sam više razmišljao o svom postupku, to sam mu se više divio. Ipak, sljedećeg jutra, kad sam se probudio, pojavile su se stanovite sumnje – taština mi je nekako ishlapljela u snu. Jedan od najmirnijih i najmudrijih sati što su čovjeku na raspolaganju jest onaj kad se ujutro probudi. Moj mi se postupak činio jednako oštromnim kao i prije – ali samo u nakani. Kako će to izgledati na djelu – tu je krila zamka. Zamisao da se Bartlebyjev odlazak uzme za gotovo, uistinu je divna; ali, napokon, to je samo

moja pretpostavka, a ne Bartlebyjeva. Nije najvažnije jesam li ja pretpostavio da će me on napustiti, već hoće li on odlučiti da bi tako radije. Njemu je bilo mnogo više stalo do vlastitih sklonosti nego li do pretpostavki.

Poslije doručka odšetao sam u grad, razglabajući u glavi mogućnost *pro* i *con*. Čas sam mislio da će se sve pokazati jadnim neuspjehom i da ću zateći Bartlebyja posve živahnog u svojoj kancelariji kao i obično; čas mi se činilo sigurnim da ću njegovu stolicu naći praznu. I tako sam se dugo kolebao. Na uglu Broadwaya i Kanalske ulice ugledao sam vrlo uzbuđenu skupinu ljudi koji su stajali zanimali u ozbiljan razgovor.

“Kladim se da neće”, reče neki glas dok sam prolazio.

“Neće otići? Prihvaćam okladu”, rekao sam, “položite novac.”

Nagonski sam posegnuo rukom u džep da izvadim novac kad sam se sjetio da je danas izborni dan. Riječi koje sam načuo u prolazu nisu imale nikakve veze s Bartlebyjem, već s uspjehom ili neuspjehom nekog kandidata za položaj gradonačelnika. Kako mi je duh bio zaokupljen mislima, učinilo mi se da čitav Broadway, tako reći, dijeli moje uzbuđenje i da svi raspravljaju sa mnom o istom pitanju. Pošao sam dalje, zahvalan što je galama na ulici zataškala moju trenutačnu odsutnost duha.

Kao što sam i namjeravao, stigao sam u ured ranije nego obično. Stao sam pred vrata i na trenutak osluhnuo. Tišina. Mora da je otišao. Okrenuo sam kvaku. Vrata su bila zaključana. Da, moj pos-

tupak djelovao je poput čarolije; on uistinu mora da je nestao. A opet, tu se umiješala i stanovita sjeta; gotovo da sam žalio svoj blistavi uspjeh. Sagnuo sam se da pod otiračem napipam ključ koji mi je Bartleby imao ostaviti, kad sam slučajno koljenom udario o vrata, tako da je to zazvučalo kao da kucam, a na to se iznutra javio glas: “Još ne; zauzet sam.”

Bio je to Bartleby.

Kao da me grom ošinuo. Na trenutak sam stajao poput onog čovjeka kojeg je, s lulom u ustima, ubio ljetni grom jednog vedrog poslijepodneva u Virginiji; ubio ga je na njegovu vlastitom toplom, otvorenom prozoru, tako da je ostao tamo stajati naginjući se van čitavog sanjivog popodneva sve dok ga netko nije dotaknuo i tad se srušio.

“Nije otišao!” najzad sam promrmljao. Ali opet sam podlegao toj zagonetnoj nadmoći što ju je nedokučivi pisar imao nada mnom, nadmoći kojoj, uza sve svoje prigovore, nisam nikako mogao posve izmaknuti, te sam polako sišao niz stepenice i izišao na ulicu, i šebući oko zgrade razmišljao što sad da poduzmem u toj nečuvenoj tegobi. Izbaciti čovjeka tako da ga doslovce izguram, nisam mogao; otjerati ga tako da ga okrstim uvredljivim imenima ne doliči se; pozvati policiju neugodna je pomisao; a opet, dopustiti mu da uživa u svojoj lešinarskoj pobjedi nada mnom – ni to nisam mogao zamisliti. Što da se radi? Ili, ako se ništa ne može učiniti, što još preostaje što mogu *pretpostaviti*? Da, kao što sam prije unaprijed uzeo za gotovo da će Bartleby otići, tako sad mogu unatrag uzeti da je

Bartleby i otišao. Kad bih pravovaljano i do kraja tu pretpostavku proveo u djelo, mogao bih ući u kancelariju u velikoj žurbi i pretvarajući se da uopće ne vidim Bartlebyja, zaletjeti se ravno u njega kao da je tamo zrak. Takav bi ga se postupak zacijelo u velikoj mjeri bolno kosnuo. Jedva je moguće da bi Bartleby otprio takvu primjenu doktrine pretpostavki. Ali nakon dužeg razmišljanja, uspjeh tog plana učinio mi se razmjerno dvojbenim. Odlučio sam ponovno raspraviti to pitanje s njim.

“Bartleby”, rekao sam ušavši u kancelariju smirena, stroga lica, “vrlo sam nezadovoljan. Pogođen sam, Bartleby. Imao sam bolje mišljenje o vama. Držao sam da ste vi tako gospodskog ustroja, da je u kakvoj osjetljivoj nedoumici dovoljan i najmanji znak – ukratko, pretpostavka. Ali bit će da sam se prevario. Gledajte”, dodao sam, uz nehinjeno čuđenje, “čak niste ni taknuli ovaj novac.” I pokazao sam novčanice koje su ležale tamo gdje sam ih i položio prošle večeri.

Ništa nije odgovorio.

“Hoćete li otići ili nećete?” zatražio sam odjednom u naletu žestine, primaknuvši mu se sasvim blizu.

“Radije *ne bih* otišao”, odvrati on, blago naglasivši *ne bih*.

“Kakvog vi to, zaboga, imate prava ostati ovdje? Plaćate li najamninu? Plaćate li moje poreze? Ili je možda ovo vaše vlasništvo?”

Ništa nije odgovorio.

“Jeste li pripravnici sad prepisivati? Jesu li vam se oči oporavile? Možete li mi danas prepisati je-

dan mali spis? Ili mi pomoći da usporedim nekoliko redaka? Ili skočiti do pošte? Jednom riječju, hoćete li išta učiniti da dadete kakav-takav privid svojem odbijanju da napustite kancelariju?”

On se bez riječi povukao u svoju samotničku izbu.

Sad sam već bio u takvom stanju nervozna ogorčenja te sam smatrao razboritim da se u ovom trenutku suzdržim od svakog daljnijeg izjašnjavanja. Bartleby i ja sami smo ovdje. Sjetio sam se tragedije nesretnog Adamsa i još nesretnijeg Colta u opustjelom uredu ovog drugog; i kako je jadni Colt, kojeg je Adams strahovito razbjesnio, nerazborito sebi dopustio da se žestoko uzbudi i nepromišljeno se zaletio u kobni čin – čin što ga se nitko živ zacijelo ne užasava više od samog počinitelja. Često mi je u mojim prebiranjima o toj temi padalo na pamet kako taj nesporazum, da se odigrao na javnom mjestu, na ulici, ili u privatnoj kući, ne bi završio tako kako jest. Upravo okolnost da su se zatekli sami u opustjelom uredu, na katu zgrade neposvećene domaćim zajedništvom što svemu daje ozračje čovječnosti – zacijelo u uredu bez sagova, prašnjave, otrcane unutrašnjosti – baš to mora da je uvelike pomoglo da se razmaše razdraženi očaj jasnog Colta.

Ali kad mi je zbog Bartlebyja zaprijetilo ogorčenje, napast urođena griješnoj ljudskoj naravi, uhvatio sam s njim u koštac i zbacio ga. Kako? Pa jednostavno, sjetivši se božanskog naloga: “Novu vam zapovijed dajem: ljubite jedan drugoga”. Da, upravo me to spasilo. Na stranu viši obziri, mi-

losrđe često djeluje kao neizmjereno mudro i razborito načelo – odlično osiguranje za onog koji ga posjeduje. Ljudi su počinjali ubojstva zbog ljubomore, zbog srdžbe, zbog mržnje, zbog sebičnosti i zbog duhovnog ponosa; ali nikad nisam čuo da bi tko počinio opako ubojstvo zbog slatkog milosrđa. Stoga bi već puka pomisao na vlastitu korist, ako se ne može pronaći bolji razlog, morala potaknuti ljude, a osobito one nagle čudi, da budu milosrdni i čovjekoljubivi. U svakom slučaju, ovom prilikom o kojoj je riječ potrudio sam se da prigušim osjećaj ljutnje prema Bartlebyju dobronamjernim tumačenjem njegova ponašanja. Jadan čovjek, jadan čovjek! mislio sam, on ne kani ništa loše; a osim toga, mnogo je propatio i valja mu malo ugađati.

Pokušao sam se također smjestiti nečim zaposliti, a istodobno se utješiti u svojem očajanju. U mašti sam zamislio da će tijekom jutra, u neko doba koje mu se učini prikladnim, Bartleby sam od svoje volje izmiljeti iz svoje pustinjačke izbe i odlučno se uputiti jasno određenom stazom u smjeru vrata. Ali ne. Odbilo je dvanaest i pol; Puran se zažario u licu, počeo prevrtati tintarnicu i općenito se razlamatao; Škarica je splasnio te postao miran i ljubazan; Đumbirko je oglodao svoju podnevnu jabuku; a Bartleby je stajao kraj prozora duboko utonuo u misli, dosad najdublje, zureći u mrtvi zid. Hoće li se moje maštarije ispuniti? Da priznam što mislim? Tog poslijepodneva otišao sam iz kancelarije, a da mu više nisam uputio ni jednu jedincatu riječ.

Prolazili su dani, a ja sam u trenutcima besposlenosti prelistavao pomalo Edwardsove napise o

volji i Priestleyeve o nužnosti. U tim okolnostima, te su knjige pobuđivale nadasve ljekovite osjećaju. Postupno sam povjerovao da su sve moje nevolje s perovođom predodređene od pamtivijeka, te da se Bartleby nastanio kod mene radi neke tajanstvene svrhe svemudrog Proviđenja, koju običan smrtnik poput mene ne može dokučiti. Da, Bartleby, ostani ovdje iza svog paravana, mislio sam; neću te više proganjati; bezopasan si i nečujan poput jedne od ovih starih stolica; ukratko, nikad se ne osjećam tako sâm sa sobom kao kad znam da si ovdje. Najzad, razumijem, osjećam to; prodiram do predodređene svrhe svog života. Zadovoljan sam. Drugi možda imaju odigrati uzvišenije uloge; ali moje poslanje u ovom svijetu, Bartleby, jest da tebe opskrbim uredom toliko dugo koliko ti držiš da ti je potrebno u njemu ostati.

Vjerujem da bi to mudro i blagoslovljeno stanje duha potrajalo da nije bilo nepozvanih i nemilosrdnih primjedbi što su mi ih naturalisti poslovnih prijatelji koji su navraćali u ured. Ali često se događa da trajno trenje s neslobodoumnim duhovima najzad istroši i najbolje odluke onih velikuđušnjih. Premda, da se razumijemo, kad o tome mislim, nije čudo što je ljude koji su navraćali u ured zapanjivao čudnovati prizor neobjašnjivog Bartlebyja, te bi došli u napast da dobace kakvu zloslutnu primjedbu u vezi s njim. Katkad bi odvjetnik koji ima sa mnom nekog posla došao u kancelariju i zatekao tamo samo pisara te preuzeo da od njega dobije neku vrstu točne obavijesti o tome gdje sam ja; ali ne obraćajući pozornosti na

njegove uzaludne riječi, Bartleby bi ostao nepomično stajati nasred sobe. I tako bi odvjetnik, nakon što bi ga stanovito vrijeme promatrao u tom položaju, otišao ništa pametniji nego kad je došao.

Također, dok bi trajala rasprava, a kancelarija bila puna odvjetnika i svjedoka, i posao se brzo odvijao, katkad bi neki od nazočnih vrlo zaposlenih pravnik, vidjevši Bartlebyja kako stoji potpuno besposlen, zatražio od njega da trkne do njegovog (pravnikovog) ureda i donese neke spise. Što bi Bartleby mirno odbio, a opet ostao besposlen kao i prije. Tad bi se pravnik zapiljio u njega, a onda se okrenuo prema meni. A što sam ja mogao reći? Najzad mi je doprlo do ušiju da se čitav krug mojih poslovnih znanaca došaptava u čudu, a sve o tom neobičnom stvoru kojeg držim u uredu. To me uvelike zabrinulo. I kako mi je na pamet pala pomisao da bi se on možda mogao pokazati dugoživim te tko zna kako dugo boraviti u mojem uredu; nijekati mi autoritet; zbunjivati mi posjetitelje; i narušavati poslovni ugled; i u uredu širiti opći sumorni ugođaj; održavati nekako dušu i tijelo dokle god ide pomoću svoje ušteđevine (jer zacijelo nije trošio više od pet centa na dan) i naposljetku me nadživjeti i preuzeti ured u svoje vlasništvo, stekavši na to pravo stalnim boravkom u njemu – dakle, kako su me ta mračna predviđanja sve više i više proganjala, a prijatelji me neprestano obasipali nemilim primjedbama o toj prikazi u mojim prostorijama, u meni se zbila velika promjena. Riješio sam da prikupim sve svoje sposobnosti i jednom se zauvijek otarasim nepodnošljivog napasnika.

Prije, međutim, no što sam skovao bilo kakav zamršeni naum prikladan za tu svrhu, najprije sam jednostavno Bartlebyju nagovijestio kako bi priličilo da ode zauvijek. Mirnim i ozbiljnim glasom preporučio sam mu da pomno i zrelo razmotri tu misao. Ali nakon što je tri dana o tome razmišljao, obavijestio me kako njegova početna odluka ostaje nepromijenjenom; ukratko, kako još uvijek radije ostaje sa mnom.

Što da učinim? rekao sam samome sebi, pripravan boriti se do posljednjeg daha. Što da učinim? Što bi valjalo učiniti? Što mi nalaže savjest da učinim s tim čovjekom, ili bolje rečeno, duhom? Otarasiti ga se moram; otići će svakako. Ali kako? Ne bih ga valjda izbacio, jadnog, blijedog, pasivnog smrtnika – ne bih takvo bespomoćno stvorenje izgurao kroz vrata? Ne bih valjda sebe obeščastio takvom okrutnošću? Ne, neću, ne mogu. Radije bih ga pustio da živi i umre ovdje, a onda zazidao njegove ostatke u zid. Što ćeš, dakle, učiniti? Koliko god ga nagovarao, on neće uzmaknuti ni pedlja. Mito ostavlja pod pritiskivačem za papir na tvom pisaćem stolu; ukratko, posve je jasno da on radije ostaje uz tebe.

Znači, valja poduzeti nešto oštro, nešto nesvakidašnje. Kako! Pa nećeš valjda da ga žandar uhvati za ovratnik i baci to njegovo nedužno bljedilo u običnu tamnicu? A na temelju čega bi mogao zahitijevati da se tako prema njemu postupi? – Je li on skitnica? Kako! On da je skitnica, lotalica, on koji se odbija maknuti s mjesta i za pedalj! Stoga, dakle, što on *ne* želi biti skitnicom, ti ga hoćeš ubrojiti u

skitnice. To je i odviše besmisleno. Nema vidljivih sredstava za izdržavanje; tu sam ga uhvatio. Ponovno pogrešno: jer se on bez ikakve dvojbe uzdržava, a to je jedini neporecivi dokaz što ga bilo tko može pružiti da posjeduje sredstva za uzdržavanje. Dosta, dakle. Budući da on neće ostaviti mene, moram ja ostaviti njega. Promijenit ću ured; preselit ću se nekamo i uljudno ga obavijestiti da ću, budem li ga našao na svojoj adresi, pokrenuti protiv njega postupak za smetanje posjeda, kao protiv običnog prijestupnika.

Ravnajući se prema tomu, sljedećeg sam mu se dana ovako obratio: “Držim kako je ova kancelarija predaleko od Gradske vijećnice; a i zrak je nezdrav. Jednom riječju, odlučio sam idućeg tjedna preseliti ured i više mi nisu potrebne vaše usluge. Kažem vam to sada kako biste mogli sebi pronaći drugo namještenje.”

Ništa nije odgovorio i više nismo to spominjali.

Ugovorenog dana unajmio sam kola i ljude, pošao s njima u ured i, kako sam imao malo pokušstva, sve smo uklonili za nekoliko sati. Čitavo to vrijeme pisar je neprestano stajao iza paravana, za koji sam naredio da ga uklone posljednjeg. Paravan smo odmaknuli i kad smo ga smotali poput golema lista papira, pisar je ostao stajati kao nepomični stanovnik ogoljele sobe. Zastao sam na ulazu i časak ga promatrao dok me nešto iznutra prekoravalo.

Ponovno sam ušao s rukama u džepu – i – i sa srcem u ustima.

“Zbogom, Bartleby, ja odlazim. Zbogom i neka vas Bog nekako blagoslovi; i uzmite ovo”, i gurnuo sam mu nešto u ruku. Ali to je palo na tlo, a onda sam se ja – čudno je to reći – ja koji sam ga se toliko želio riješiti, jedva od njega otrgnuo.

Smješten u svojem novom uredu, dan ili dva držao sam vrata pod ključem i trzao se na svaki zvuk koraka u hodnicima. Kad sam se nakon i najmanjeg izbivanja vraćao u kancelariju, zastao bih na trenutak na pragu i pomno osluškivao prije no što stavim ključ u bravu. Bartleby se nije pojavljivao u blizini.

Pomislio sam kako sve ide dobro, kadli me posjetio neznanać uznemirena izgleda, koji me upitao nisam li ja čovjek koji je nedavno boravio u kancelariji na broju - u Wall Streetu.

Pun zle slutnje, odgovorio sam da jesam.

“U tom slučaju, gospodine”, reče neznanać, odvjetnik, kako se pokazalo, “vi ste odgovorni za čovjeka kojeg ste ondje ostavili. On neće ništa prepisivati; neće ništa raditi; kaže da radije ne bi; i odbija napustiti kancelariju.”

“Vrlo mi je žao, gospodine”, rekao sam, hineći izvana mirnoću, ali uzdrhtao iznutra, “ali, zaista, čovjek o kojem govorite meni nije ništa – nije mi ni rod ni šegrt, da biste me držali odgovornim za njega.”

“Za ime svega, pa tko je on?”

“Ja vas svakako ne mogu o tome izvijestiti. Ne znam ništa o njemu. Nekoć je bio u mojoj službi kao pisar; ali već neko vrijeme nije za mene ništa radio.”

“Ja ću to onda s njim srediti – do viđenja, gospodine.”

Prošlo je nekoliko dana i više ništa nisam čuo o tome; premda sam često osjetio milosrdni poriv da posjetim to mjesto i vidim jadnog Bartlebyja, kočila me stanovita gadljivost, ne znam od čega.

Sve je sad s njim gotovo, pomislio sam napokon kad čitavog idućeg tjedna do mene nisu doprle nikakve nove vijesti. Ali kad sam stigao u ured sljedećeg dana, zatekao sam pred vratima nekoliko ljudi koji su me čekali, vrlo razdraženih živaca.

“To je on, evo ga, dolazi”, uzvikne najbliži čovjek, u kojem sam prepoznao odvjetnika koji me prije bio sam posjetio.

“Gospodine, morate ga odvesti”, poviče jedan od njih, krupan čovjek za kojeg sam znao da je kućevlasnik broja - u Wall Streetu. “Ova gospoda, moji zakupci, ne mogu to više trpjeti. Gospodin B.” – pokazujući na odvjetnika – “izbacio ga je iz svojih prostorija, a on sad uporno lunja po čitavoj zgradi, danju sjedi na rukohvatima stubišta, a noću spava u veži. Svi su uzrujani, klijenti bježe iz kancelarija, počeli smo strahovati da će nas napasti rulja. Morate nešto poduzeti, i to bez odlaganja.”

Osupnut tom bujicom riječi, ustuknuo sam i bio bih se najradije zaključao u svoj novi ured. Uzalud sam tvrdio kako mi Bartleby nije ništa – ne više nego bilo kom drugom. Uzalud – ja sam posljednja osoba za koju se zna da je imala bilo kakve veze s njim i držali su da je na meni ta strahovita odgovornost. U strahu da me ne bi kompromitirali u novinama (kako je jedan od nazočnih uvijeno

zaprijetio), razmotrio sam pitanje i najzad rekao da ću, pruži li mi odvjetnik priliku za povjerljivi razgovor s pisarom u njegovom (odvjetnikovom) uredu, dati sve od sebe da ih oslobodim napasti na koju se žale.

Penjući se stepenicama prema svojim starim prostorijama, zatekao sam Bartlebyja gdje tiho sjedi na rukohvatu uz odmorište.

“Što radite ovdje, Bartleby”, rekao sam.

“Sjedim na rukohvatu”, blago je odgovorio.

Kretnjom sam ga pozvao da uđe u ured odvjetnika, koji nas je tad ostavio nasamo.

“Bartleby”, rekao sam, “jeste li svjesni da ste mi prouzrokovali velike jade time što uporno boravite u veži nakon što su vas otpustili iz ureda?”

Nema odgovora.

“Sad se mora dogoditi jedna od dvije stvari. Ili vi morate nešto poduzeti, ili nešto moraju poduzeti s vama. Dakle, kakvim biste se poslom željeli baviti? Biste li voljeli ponovno raditi kod nekoga kao pisar?”

“Ne, radije ne bih nikakvih promjena.”

“Biste li voljeli biti prodavač u trgovini suknom?”

“To je odviše skućeno. Ne, ne bih volio biti prodavač, ali nisam izbirljiv.”

“Previše skućeno!” povikao sam. “Ali, vi sami od svoje volje neprestano boravite u zatvorenom!”

“Radije ne bih radio kao prodavač”, otpovrne on, kao da želi smjesta tu sitnicu istjerati na čistac.

“Kako bi vam odgovarao posao pipničara? Tu se ne napreže vid.”

“To mi se uopće ne bi svidjelo premda, kako rekoh, nisam izbirljiv.”

Njegova me neuobičajena rječitost nadahnula. Ponovno sam krenuo u napad.

“No, onda, biste li voljeli putovati po zemlji i ubirati naplatu za trgovce? To bi dobro činilo vašem zdravlju.”

“Ne, radije bih radio nešto drugo.”

“Kako bi onda bilo da putujete po Evropi kao pratilac, da zabavljate nekog mladog gospodina svojim razgovorom – kako bi vam to odgovaralo?”

“Nikako. Čini mi se da u tome nema ničeg čvrstog, određenog. Ja volim biti na jednom mjestu. Ali nisam izbirljiv.”

“Pa onda ćete i biti na jednom mjestu”, povikao sam ja, potpuno izgubivši strpljenje, i prvi put u čitavoj toj napornoj vezi s njim uistinu sam se razjario. “Ako se ne maknete s ovog mjesta prije noći, bit ću prisiljen – i doista sam prisiljen – da – da – da sam odem odavde!” završio sam prilično besmisleno, ne znajući kojom bih mu prijatnjom mogao natjerati strah u nepomične kosti i primorati ga na posluš. Svjestan da je svaki daljnji napor beznađan, ponaglio sam da odem, kad mi je u posljednji čas sinula još jedna pomisao – pomisao kojom sam se već i prije malkice bavio.

“Bartleby”, rekao sam najljubaznijim glasom što sam ga u tako dramatičnim okolnostima mogao namjestiti, “hoćete li poći sa mnom kući – ne u kancelariju, već u moj dom – i ostati tamo dok ne uspijemo na miru smisliti kako da udesimo nešto za vas pogodno? Dodite, pođimo sada, smjesta.”

“Ne, u ovom času radije ne bih unosio nikakvih promjena.”

Ništa mu nisam odgovorio, nego sam izjurio iz zgrade, bježeći tako naglo i brzo da sam svima uspješno izmaknuo, otrčao niz Wall Street prema Broadwayu, uskočio u prvi omnibus i ubrzo se udaljio od potjere. Čim mi se povratio mir, jasno sam shvatio kako sam sad učinio sve što sam uopće mogao, i kad su posrijedi zahtjevi kućevlasnika i njegovih stanara, i kad je riječ o mojim vlastitim željama i osjećaju dužnosti da učinim dobro Bartlebyju i zaštitim ga od surovih napada. Sad sam se trsio da budem posve bezbrižan i smiren, a moja me savjest opravdavala u tom pokušaju; premda mi to, uistinu, nije polazilo za rukom baš onako kako sam želio. Toliko sam se bojao da će me ponovno početi proganjati razjareni kućevlasnik i njegovi ogorčeni stanari da sam prepustio poslove Škarici i nekoliko se dana kočijom vozikao gornjim predjelima grada i predgrađima; prešao sam i u Jersey City i Hoboken, i nakratko posjetio Manhattanville i Astoriju. Zapravo, stanovito sam vrijeme, tako reći, živio u svojoj kočiji.

Kad sam ponovno stupio u kancelariju, gle čuda, na stolu me dočekala poruka kućevlasnika. Otvorio sam je drhtavim rukama. Pismo me obavještavalo da je potpisnik pozvao policiju te su Bartlebyja uhitili i odveli u Grobnicu zbog skitnje. Što više, budući da ja znam o njemu više nego bilo tko drugi, on želi da se ja tamo pojavim i iznesem potrebne činjenice. Te novosti imale su na mene dvojak i oprečan učinak. Isprva sam negodovao, ali

naposljetku sam to primio gotovo s odobravanjem. Kućevlasnikova poduzetna, prijeka ćud navela ga je da se lati sredstava za koja se osobno, mislim, nikad ne bih odlučio; a opet, kao krajnji izlaz u tako neobičnim okolnostima, čini se da je to bilo jedino rješenje.

Kako sam kasnije doznao, jadni pisar, kad su mu rekli da ga moraju privesti u tamnicu, nije se ni najmanje protivio već se na svoj bezbojni, nepokretni način šutke pokorio.

Nekolicina sućutnih i radoznalih prolaznika pridružila se skupini i, predvođena od žandara ruku pod ruku s Bartlebyjem, nijema povorka polako je prošla kroz sav onaj žamor, vrućinu i veselje zahuktalih glavnih ulica u podne.

Istog dana kad sam primio pismo, otišao sam u Grobnicu, ili ispravno rečeno, u Palaču pravde. Potraživši odgovornog službenika, objasnio sam svrhu svog posjeta i obavijestili su me kako je osoba koju sam opisao uistinu unutra. Onda sam stao uvjeravati službenika kako je Bartleby poštenjačina od glave do pete i kako ga valja sažaljevati, ma kako se nepredvidljivo čudački ponašao. Ispričao sam sve što znam i završio prijedlogom da ga se zadrži u najbližem mogućem zatvoru dok se ne uzmognu poduzeti nešto blaže mjere – mada zapravo jedva da sam znao kakve. U svakom slučaju, ako se to nikako drugačije ne može riješiti, moraju ga primiti u ubožnicu. Potom sam zamolio da s njim razgovaram.

Kako ga nije teretila nikakva sramotna optužba, a ponašao se posve vedro i bezazleno u svemu,

dopustili su mu da slobodno luta po zatvoru, a osobito po unutrašnjem, travom zaraslom zatvorskom dvorištu. Tamo sam ga i pronašao gdje stoji samcat u najmirnijem od svih dvorišta, licem okrenut prema visokom zidu dok mi se činilo da svuda uokolo iz uskih prosjeka zatvorskih prozora u njega zure oči ubojica i lopova.

“Bartleby!”

“Poznajem vas”, rekao je on, a da se nije ni okrenuo, “i ne želim vam ništa reći.”

“Nisam vas ja ovamo stavio, Bartleby”, rekao sam, jer me bolno štreknula njegova nagoviještena sumnja. “A za vas ovo i ne mora biti tako grozno mjesto. Nitko vam neće zamjeriti što ste bili ovdje. A vidite, tu i nije tako ružno kako bi čovjek mogao pomisliti. Gledajte, tu je nebo, a tu je i trava.”

“Ja znam gdje sam”, odgovorio je, ali više ništa nije htio reći, pa sam ga tako i ostavio.

Kad sam ponovno ušao u hodnik, zaustavio me krupni, mesnati čovjek opasan pregačom, i pokazavši prstom preko ramena, rekao: “Ono vam je prijatelj?”

“Da.”

“Želi li on umrijeti od gladi? Ako želi, pustite ga neka živi na zatvorskoj hrani pa je to riješeno.”

“Tko ste vi?” upitao sam, jer nisam mogao zamisliti tko bi mogao biti taj čovjek koji tako neslužbeno nastupa na ovakvom mjestu.

“Ja sam dostavljač hrane. Gospoda koja imaju ovdje prijatelje unajme me da im nosim štogod dobro za jelo.”

“Je li tako?” upitao sam, okrenuvši se ključaru.

On reče da jest.

“Onda dobro”, rekao sam i tutnuo nešto srebrnjaka u ruke dostavljača hrane (jer tako su ga zvali), “hoću da posvetite posebnu pozornost mom prijatelju; neka dobije najbolji ručak koji možete nabaviti. I morate s njim biti što je moguće uljudniji.”

“Upoznajte me, hoćete li?” reče dostavljač hrane i pogleda me s takvim izrazom kao da hoće reći kako sav gori od nestrpljenja da primjerom pokaže svoj dobar odgoj.

Pomislio sam kako će to pisaru dobro činiti i prihvatio te, upitavši raznosača hrane za ime, pošao s njim do Bartlebyja.

“Bartleby, ovo je gospodin Kotlet, vidjet ćete da će vam uvelike ići na ruku.”

“Sluga ponizan, gospodine, sluga ponizan”, reče dostavljač hrane i duboko se nakloni iza svoje pregače. “Nadam se da vam je ugodno ovdje, gospodine, prostran teren, svježe sobe, nadam se da ćete ostati kod nas neko vrijeme – gledat ćemo da vam bude ugodno. Možemo li vas gospođa Kotlet i ja pozvati na ručak, gospodine, u prostorijama gdje Kotlet?”

“Radije ne bih danas ručao”, reče Bartleby i okrene se. “Ne bi mi prijalo, nisam navikao ručati.” Rekavši to, polako je otišao na drugi kraj ograđenog dvorišta i zauzeo položaj licem prema mrtvom zidu.

“Kako sad to?” reče raznosač hrane obrativši mi se zaprepaštena pogleda. “Nije li on malo čudan?”

“Mislim da je malo poremećen”, žalosno sam rekao.

“Poremećen? Poremećen, znači? E, pa tako mi svega, mislio sam da je taj vaš prijatelj neki gospodin krivotvoritelj; oni su uvijek blijedi i onako otmjeni, ti krivotvoritelji. Ne mogu a da ih ne žalim; ne mogu, gospodine. Jeste li poznavali Monroea Edwardsa?” dodao je tronutim glasom i zastao. A zatim mi je položio ruku sažaljivo na rame i uzdahnuo: “Umro je od sušice u Sing-Singu. Dakle, niste poznavali Monroea?”

“Ne, nikad se nisam kretao u društvenom krugu krivotvoritelja. Allie ne mogu se više zadržavati. Pazite na onog mog prijatelja. Nećete biti na gubitku. Vidjet ćemo se opet.”

Nekoliko dana poslije toga, ponovno sam dobio dopuštenje da uđem u Grobnicu, i pošao sam hodnicima u potrazi za Bartlebyjem; ali nisam ga našao.

“Vidio sam ga nedavno kako izlazi iz ćelije”, rekao mi je ključar. “Možda je otišao švrljati po dvorištu.”

Uputio sam se u tom pravcu.

“Tražite li onog šutljivca?” reče drugi ključar u prolazu. “Eno ga leži – spava ondje u dvorištu. Nema ni dvadeset minuta kako sam ga vidio gdje liježe.”

U dvorištu je vladala potpuna tišina. Ovamo obični zatvorenici nisu imali pristupa. Zidovi što su ograđivali dvorište, nevjerovatne debljine, prijeli su da onamo dopru bilo kakvi zvukovi. Egipatski značaj zgrade potišio me svojim sumornim

ugodačem. Ali pod nogama je rasla meka, zarobljena trava. U srcu vječnih piramida kao da je nekom čudnom čarolijom u procjepima izniklo sjeme trava što su ga donijele ptice.

Uz podnožje zida, čudnovato sklupčan na boku, svijenih koljena i glavom dodirujući hladni kamen, ležao je izmučeni Bartleby. Ali ništa se nije micalo. Zastao sam; onda sam mu prišao bliže, sagnuo se i vidio da su mu mutne oči otvorene, ali osim toga je djelovao kao da je usnuo dubokim snom. Nešto me nagnalo da ga dotaknem. Dodirnuo sam mu ruku, a ledeni trnci prostrujili su mi rukom, niz kralješnicu, sve do nogu.

Nad mene se nadvilo okruglo lice dostavljača hrane. "Ručak ga čeka. Neće ni danas ručati? Ili živi bez ručka?"

"Živi bez ručka", rekao sam i zaklopio one oči.

"Eh! Spava, zar ne?"

"S kraljevima i savjetnicima", promrmljao sam.

Nema mnogo potrebe nastavljati ovu priču. U mašti možemo sebi lako dočarati oskudni prizor pogreba jadnog Bartlebyja. Ali prije nego što se oprostim od čitatelja, samo da kažem, ako ga je ova kratka pripovijest dostatno zaokupila da kod njega pobudi znatiželju o tome tko je bio Bartleby i kakvim je životom živio prije no što se sreo s pripovjedačem, mogu samo odgovoriti da ja potpuno dijelim tu znatiželju, ali je nikako ne mogu zadovoljiti. Opet, ni sam ne znam trebam li iznijeti jed-

nu situaciju koja mi je kao glasina doprla do ušiju nekoliko mjeseci nakon što je pisar preminuo. Na čemu se te glasine temelje, nikad nisam mogao odrediti, i stoga ne mogu niti reći koliko u njima ima istine. Ali utoliko koliko je taj magloviti izvještaj mene na neki neobičan način potaknuo na razmišljanje, ma koliko tužan bio, mogao bi jednako djelovati i na druge, pa ću ga ipak ukratko spomenuti. Ono što sam čuo glasi ovako: Bartleby je bio niži činovnik u Uredu za mrtva pisma u Washingtonu, odlagalištu nikad isporučenih pisama, a onda su ga odatle iznenada otpustili zbog promjene u upravi. Kad razmišljam o tome, jedva da mogu riječima izraziti osjećaje koji me obuzimaju. Mrtva pisma! Ne zvuči li to poput mrtvih ljudi? Zamislite čovjeka po naravi i nesreći podložna blijedom beznađu; koji bi posao bio pogodniji da to pojača doli posao gdje neprestano prebire neuručena pisma i priprema ih za plamen? Jer svake godine spaljuju ih na vagone. Katkad iz presavijenog lista papira blijedi činovnik vadi prsten – prst kojem je bio namijenjen možda trune u grobu; novčanicu poslanu u najhitrijem milosrđu – onaj kojem je imala pomoći više niti jede niti gladuje; oproštaj za one što su umrli u očaju; nadu za one koji su umrli bez nade; dobre vijesti za one što su umrli zagušeni neprekidnim nevoljama. S porukama života, ta pisma hitaju u smrt.

Ah, Bartleby! Ah, čovječanstvo!

AUTORI: Gilles Deleuze, Herman Melville
NASLOV: *Bartleby*

IZDAVAČI:
kuda.org
Braće Mogin 2
RS-21113 Novi Sad
TELEFON: +381 [0]21 512 227
FAX: +381 [0]21 512 227
E-MAIL: office@kuda.org
URL: <http://www.kuda.org/>

Multimedijalni institut
Preradovićeva 18
HR-10000 Zagreb
TELEFON: +385 [0]1 48 56 400
FAX: +385 [0]1 48 55 729
E-MAIL: miz@miz.hr
URL: <http://www.miz.hr>

UREDNICI: Tomislav Medak, Petar Milat, kuda.org i GKP

PRIJEVOD: Maja Šoljan, Tomislav Medak
LEKTURA: Tonči Valentić
OBLIKOVANJE: ruta
PISMO: DTL Porta (Nikola Đurek)
PAPIR: Munken Print, 150 gr.
TISAK: Tiskara Zelina d.d.
NAKLADA: 400

Novi Sad & Zagreb, maj 2014.

Publikacija je objavljena u okviru projekta "Proširena estetska edukacija: umetnički eksperiment i politička kultura u doba mreža" (www.aestheticeducation.net), suradničkog projekta Berliner Gazette, Kontrapunkta, kuda.org, Multimedijalnog Instituta i Mutea, a podržana je od strane programa Kultura 2007-2013 Europske Unije.

Ova publikacija ukazuje samo na stavove autora i Evropska komisija ne može da bude odgovorna za bilo kakvu dalju upotrebu koja može da proizide iz informacija objavljenih u ovoj publikaciji.

Celokupan projekt je finansiran podrškom programa *Kultura 2007-2013* Evropske unije, Evropske kulturne fondacije, Pokrajinskog sekretarijata za kulturu i javno informisanje, Ministarstva kulture i informisanja, Fondacije za otvoreno društvo Beograd, Zavoda za kulturu Vojvodine i Gradske uprave za kulturu grada Novog Sada, Ministarstva kulture Republike Hrvatske i Grad Zagreb.

